

MAARİF SALNAMELERİNE GÖRE MAMURATÜLAZİZ VİLAYETİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM
(1898-1904)

 ZEYNEP ÖZDEM KÖSE*

 10.53718/gttad.1218075

ÖZ

Bugünkü Elazığ'ın eski adı olan Mamuratülaziz Osmanlı Devleti'nin önemli vilayetlerinden biridir. Başlangıçta Harput merkezli olan yerleşim 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bugünkü Elazığ şehrinin bulunduğu Agavat mezraası denilen alana doğru kaymıştır. Buraya vali olarak atanan Hacı Ahmet İzzet Paşa zamanında, 1867 yılında mezraanın adı dönemin padişahı Abdülaziz'e ithafen Mamuratülaziz'e çevrilmiştir. Halkın kısaca Elaziz demeye başladığı isim zamanla Elazık ve Elazığ'a dönüşmüştür. 19. yüzyılın ikinci yarısında Mamuratülaziz Vilayeti'ne bağlı üç sancak bulunmaktadır. Bu sancaklar Mamuratülaziz, Malatya ve Dersim'dir. Bu çalışmada 19. yüzyılın sonu ve 20. asrın başına tekabül eden dönemde vilayetin genelindeki eğitim durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada ana kaynak olarak Maarif Salmeleri kullanılmıştır. Bunun yanında 1894-1895'te basılan, Maarif-i Umumiye idaresinde bulunan bütün ibtidai, rüşdiye, idadi, âli, hususî mektepler, yabancı okullar ve kütüphanelerin istatistiğini barından kaynaktan istifade edilmiştir. Aynı zamanda konuyla ilgili araştırma ve inceleme eserlerden de yararlanılmıştır.

Sultan II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) eğitim sistemi ve kurumlarında önemli gelişmelerin yaşanıp modern okulların tüm Osmanlı coğrafyasına yayıldığı bir dönemdir. İlköğretimden yükseköğretime kadar yenilikler yapılmış, ülkede ciddi bir eğitim birikimi meydana gelmiştir. İlköğretimde sıbyan mekteplerinin yerini yeni usulle eğitim veren ibtidailer alırken ortaöğretimde rüşdiyelerin sayısı artırılmıştır. Kız rüşdiyeleri ve askerî rüşdiyeler de buna dahildir. Yine ortaöğretim düzeyindeki idadiler ülkenin her bölgesinde açılmıştır. Öğretmen ihtiyacını gidermek için taşrada açılan öğretmen okullarının yanı sıra meslekî eğitime verilen öneme binaen vilayetlerin bazılarında ziraat okulları kurulmuştur. Yükseköğretimde ise yeni yüksekokullar açılmış, Mülkiye Mektebi geliştirilmiş ve Darülfünun tekrar kurulmuştur. Dönemin ibtidai, rüşdiye ve idadi derecesinde yaşanan gelişmeler Mamuratülaziz Vilayeti'nde de kendini göstermiştir.

II. Abdülhamid döneminde eğitimde yaşanan bu kurumsallaşmayla birlikte eğitimin durumunu gözler önüne seren çeşitli yayınların hazırlanması da gerçekleşmiştir. Okul tarihçelerinin hazırlanarak okulların genel durumu ve mezunları hakkındaki kitapların basılması ile 1894-1895'te ilk eğitim istatistiğinin yayınlanması bunlar arasında yer almaktadır. Eğitimle ilgili hazırlanan çalışmaların başında ise Maarif Salmeleri gelmektedir. Muhtevası bakımından oldukça zengin olan bu eserlerden II. Abdülhamid dönemi eğitim sistemiyle ilgili önemli bilgiler elde edilmektedir. Başta İstanbul ve bütün Osmanlı vilayetlerindeki ilk, orta, lise ve yükseköğretimi içeren bütün okulların hocaları, talebeleri, yönetimi, dersleri, imtihanları, kuruluş tarihleri gibi bilgiler bunlar arasındadır. Ayrıca dönemin sosyal, kültürel ve eğitim hayatına büyük katkısı olan kütüphane, gazete ve matbaalar hakkında da detaylı malumat bulunmaktadır. Maarif Salmeleri Osmanlı Devleti'nin kültür tarihini incelemek için de son derece önemli kaynaklardır. Bu nedenlerle çalışmada Maarif Salmelerindeki bilgilerden hareketle, Mamuratülaziz Vilayeti'nde bulunan geleneksel eğitim kurumu olan medreselerle modern eğitim kurumları ibtidai, rüşdiye, idadiler ile gayrimüslim okulları ve yabancı okullar incelenmiştir. Vilayette yer alan kütüphaneler, Vilayet Matbaası ve Mamuratülaziz Gazetesi hakkında da malumat verilmiştir. Çalışmanın Osmanlı dönemi eğitim ve kültür çalışmalarına katkısının olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Eğitim, Mamuratülaziz, Maarif Salmeleri.

* Öğr. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Muğla/TÜRKİYE, E-Posta: zeynepozdem@mu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1745-555X.

MAARİF SALNAMESLERİNE GÖRE MAMURATÜLAZİZ VİLAYETİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM
(1898-1904)

EDUCATION IN THE PROVINCE OF MAMURATULAZİZ ACCORDING TO THE EDUCATION
YEARBOOKS (1898-1904)

ABSTRACT

Mamuratulaziz, the old name of today's Elazığ, is one of the important provinces of the Ottoman Empire. The settlement, which was originally Harput centered, shifted towards the area called Agavat hamlet, where the present city of Elazığ is located, since the second half of the 19th century. During the reign of Hacı Ahmet İzzet Pasha, who was appointed as the governor here, the name of the hamlet was changed to Mamuratulaziz in 1867, in honor of the sultan of the time, Abdulaziz. The name, which the people started to call Elaziz for short, turned into Elazık and Elazığ over time. In the second half of the 19th century, there were three sanjaks attached to the Mamuratulaziz Province. These sanjaks are Mamuratulaziz, Malatya and Dersim. In this study, it was tried to determine the educational status of the province in the period corresponding to the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. In the research, Education Yearbooks were used as the main source. In addition, the statistics of all primary, ibtidai, secondary school, high school, college, private schools, foreign schools and libraries, which were published in 1892-1894, were used from the source. At the same time, research and examination works related to the subject were also used.

The period of Sultan Abdulhamid II (1876-1909) was a period in which important developments were experienced in the education system and institutions, and modern schools spread throughout the Ottoman geography. Innovations have been made from primary education to higher education, and a serious educational accumulation has occurred in the country. In primary education, primary schools were replaced by ibtidais providing education in a new way, while the number of junior high schools in secondary education was increased. This includes girls' secondary schools and military schools. Again, secondary education high schools were opened in every region of the country. In addition to the teacher schools opened in the provinces to meet the need for teachers, agricultural schools were established in some of the provinces due to the importance given to vocational education. In higher education, new colleges were opened and the Civil Service School was developed. Darulfunun was re-established. The developments of the period in primary, junior high and high school also showed themselves in Mamuratulaziz Province.

With this institutionalization in education during the reign of Abdulhamid II, various publications revealing the state of education were prepared. These include the preparation of school histories and the publication of books about the general condition of schools and their graduates, and the publication of the first education statistics in 1894-1895. Educational Yearbooks are at the forefront of studies on education. Among these works, which are quite rich in terms of content, important information about the education system of the Abdulhamid II period is obtained. These include information such as teachers, students, management, lessons, exams, establishment dates of all schools, including ibtidai, secondary, high school and higher education, especially in Istanbul and all Ottoman provinces. In addition, there is detailed information about the library, newspaper and printing houses that made a great contribution to the social, cultural and educational life of the period. Maarif Yearbooks are also extremely important sources for examining the cultural history of the Ottoman Empire. For these reasons, based on the information in the Education Yearbooks, the traditional education institutions in the Mamuratulaziz Province, the madrasahs and the modern education institutions, ibtidai, secondary, high school, non-Muslim schools and foreign schools were examined in the research. Information was also given about the libraries in the province, the Provincial Printing House and the Mamuratulaziz Newspaper. It is thought that the research will contribute to the educational and cultural studies of the Ottoman period.

Keywords: Abdulhamid II, Education, Mamuratulaziz, Yearbooks.

GİRİŞ

Tarih boyunca farklı isimlerle anılan ve çeşitli uygarlıkların merkezi olan Elazığ yöresinin tarihine ait ilk yazılı bilgiler Hitit ve Asur tabletlerinden elde edilmiştir. Hititlerden sonra Urartu, Roma, Bizans ve Sasani hakimiyetlerinde kalan Harput, 7. yüzyılda Hz. Ömer zamanında İslam orduları tarafından fethedilmiştir.¹ Bir süre sonra tekrar Bizanslıların eline geçmiş ve 1071 Malazgirt Zaferi'nin ardından başlayan Türk akınları sırasında 1085'te Çubuk Bey tarafından ele geçirilmiştir. Bundan sonra Artukoğulları, Selçuklular, Dulkadiroğulları, Akkoyunlular ve Safevilerin eline geçen yöre Yavuz Sultan Selim zamanında, 1516 yılında, Harput'un üç günlük bir kuşatma sonucu fethinden sonra Osmanlı topraklarına katılmıştır. İlk çağlardan itibaren savunmaya elverişli ve hayli yüksek bir yerde kurulmuş bir kale-şehir olarak gelişme gösteren Harput'un 19. yüzyılda stratejik açıdan önemini kaybetmeye başlaması ve ulaşımın da zor olması bugünkü Elazığ şehrinin bulunduğu mezraanın (Agavat mezraası) yeni yerleşme merkezi haline gelmesine yol açmıştır. Yerleşmenin

¹ Savaş Sertel, "1927 Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Elazığ Nüfusu", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 25, S. 1, Elazığ 2015, s. 305.

buraya doğru hızla kayması üzerine yeni kurulan şehrin imarı için çalışmalara başlanmıştır.² Sultan Abdülaziz zamanı 1863 yılında buraya vali olarak atanan Erzincanlı Hacı Ahmet İzzet Paşa zamanında, 1867 yılında mezraanın adı dönemin padişahı Abdülaziz'e nispetle Mamuratülaziz'e çevrilmiştir.³ Yalnızca kurulan şehrin değil teşkil edilen sancığın adı da bu şekilde anılmıştır. Mamuratülaziz Eyaleti 1867 Vilayet Nizamnamesi ile Diyarbakır Vilayeti'ne bağlı bir sancak haline getirilmiştir. 1871'de yönetiminde çıkan bazı aksaklıklar sebebiyle bu vilayetten ayrılarak 1875'ten itibaren müstakil bir mutasarrıflık haline getirilmiştir. 1878'de ayrı bir vilayet olmuş, 1892'de Malatya ve Dersim de bu vilayete katılmıştır. Vilayet 1920 yılına kadar bu idarî durumunu korumuş, bu tarihten sonra yeni bir düzenleme ile Dersim ve Malatya buradan ayrılmış ve her biri ayrı birer vilayet haline getirilmiştir.⁴

Hititler döneminde Elazığ yöresi İşuwa olarak adlandırılmıştır. Harput yöresine milattan önceki dönemlerde Alzi ve Enzi de denmiştir. İslamiyet döneminde Harput Hısn-ı Ziyad olarak adlandırılmıştır. 19. yüzyılda Sultan Abdülaziz'e ithafen kullanılan Mamuratülaziz isminin uzun olmasından dolayı halk kısaca şehre Elaziz demeye başlamıştır. 1937 yılı Kasım ayında Elaziz ismi Elazık'a (azığı bol şehir) daha sonra 10 Aralık 1937'de Bakanlar Kurulu kararı ile Elazığ'a çevrilmiştir.⁵

19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle vilayet üç sancaktan oluşmaktadır. Bunlar Mamuratülaziz, Malatya ve Dersim sancaklarıdır. 1888 yılında sancakların toplam kaza sayısı on sekizdir.⁶ 1900 yılında ise vilayete bağlı 14 kaza, 70 nahiye ve 1.890 köy vardır.⁷

1893 nüfus sayımında merkez sancığın nüfusu 135.761'i Müslüman, 55.760'ı gayrimüslim olmak üzere 191.521 olarak tespit edilmiştir. Yine 19. yüzyıl sonlarına ait Kamusül-Âlâm'daki kayıtlara göre vilayette toplam 575.314 kişi mevcut olup bunların 504.946'sı Müslüman, 70.368'i gayrimüslimdir. Vilayetin nüfusundaki bu yüksek rakam, özellikle 1885-1914 yılları arasında bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de görülen nüfus artışının tabii bir sonucu olmalıdır.⁸ 1310/1892-1893 tarihli Mamuratülaziz salnamesine göre Harput merkezinin nüfusu 30.639 kişidir. 1897 Osmanlı nüfus sayımında Elazığ nüfusu 459.779 kişi olup bu dönemde Mamuratülaziz'de 380.092 Müslüman, 958 Rum, 74.204 Ermeni, 2.390 Katolik, 607 Latin, 1.505 Eski Suriyeli, 21 gayrimüslim Çingene ve bir Yahudi yaşamıştır. Bunların dışında Mamuratülaziz'de yabancı uyruklu 59 kişi bulunmaktadır. 1914 Osmanlı nüfus sayımına göre Elazığ nüfusu 143.031 kişidir. Nüfusun 102.850'si Müslüman, 31.564'ü Ermeni, 5.585'i Protestan, 1.448'i Katolik Ermeni, 983'ü Süryani, 541'i Latin ve 60'ı da Rum'dur.⁹

Vilayetteki eğitimin incelendiği 1898-1904 yılları Sultan II. Abdülhamid dönemine tekabül etmektedir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin bütün vilayetlerinde bir eğitim seferberliği başlamıştır. Bu çalışmada Mamuratülaziz Vilayeti'nde bu dönemlerde ne kadar Müslim, gayrimüslim ve hatta yabancı okul olduğu tespit edilmiştir. Klasik eğitim kurumları olan medreselerle modern eğitim kurumları olan ibtidai, rüşdiye ve idadiler incelenmiştir. Bu bağlamda mevcut okulların buldukları yer, idari ve öğretim kadrosu, dersleri ve öğrenci sayıları hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca eğitim ve kültür hayatının önemli bir parçası olması dolayısıyla vilayette çıkarılan gazete, matbaa ve kütüphanelere de değinilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid döneminde, vilayetlerde maarif idareleri kurularak eğitim teşkilatı ve sisteminin İstanbul dışında da yaygınlaştırılması için adım atılmıştır. İlköğretimden yükseköğretime değin eğitim sisteminde kurumsallaşma gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda ilköğretimde sıbyan mekteplerinin yerini usul-i cedide üzerine eğitim veren ibtidailer almaya başlamış, rüşdiyeler de sayı olarak artmaya devam etmiştir. Ortaöğretimde ise Maarif Nizamnamesi'nde kurulması hedeflenen ancak sınırlı sayıda açılan idadiler, tüm ülkeye yayılarak dönemin zirve eğitim kurumunu oluşturmuştur. Bu dönemde mesleki eğitim de hızla yaygınlaşmış, artan öğretmen ihtiyacını karşılamak için taşrada pek çok öğretmen okulu açılmıştır. Bundan başka, ıslahhaneler sanayi mekteplerine dönüşmüş ve bazı vilayetlerde ziraat mektepleri açılmıştır. Yükseköğretim alanında ise Darülfünun kalıcı olarak tekrar kurulmuştur. Ayrıca Mülkiye geliştirilmiş, Hukuk Mektebi, Mülkiye Baytar Mektebi, Ticaret Mektebi gibi çeşitli yüksekokullar açılmıştır. Nitekim 20. yüzyılın başına gelindiğinde, ilköğretimden yükseköğretime kadar çok sayıda çeşitli okulun açıldığı bir maarif sistemi oluşturularak nicelik ve nitelik bakımından ülkede ciddi bir eğitim birikimi meydana gelmiştir. Bu dönemde kurumsallaşmanın yanı sıra eğitim literatürü bakımından da bir birikim oluşmuştur. Örneğin, okul tarihçeleri hazırlanarak okulların durumuyla mezunları hakkında bilgi içeren kitaplar ortaya çıktığı gibi, eğitimin ülke

² Ahmet Halaçoğlu, "Elazığ", *DİA*, C. 10, İstanbul 1994, s. 551-552.

³ Şehrin adını koyan Ahmet İzzet Paşa'nın hayatını anlatan biyografik bir çalışma için bk. Kadir Aşçı, *Hacı İzzet Paşa (1800-1893) Şeyh'ül Vüzera, Tanzimat Devrinin Nevi Şahsına Münhasır Bir Valisi (Elazığ-Erzincan-Erzurum-Sivas-Edirne)*, Kutup Yıldızı Yay., İstanbul 2019.

⁴ Halaçoğlu, *agm*, s. 552; Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Ceren Ofset ve Matbaacılık, Elazığ 1999, s. 35, 276.

⁵ Sertel, *agm*, s. 305.

⁶ Aksın, *age*, s. 36.

⁷ Sertel, *agm*, s. 305.

⁸ Halaçoğlu, *agm*, s. 552.

⁹ Sertel, *agm*, s. 305.

MAARİF SALNAMESİNE GÖRE MAMURATÜLAZİZ VİLAYETİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM (1898-1904)

içerisindeki durumunun tespiti ve planlama faaliyetleri açısından Maarif Nezareti bünyesinde 1893'te istatistik birimi kurulmuştur. Ertesi yıl da 1894-1895 ders yılına ait olmak üzere ilk eğitim istatistiği hazırlanarak bastırılmıştır. Eğitimle ilgili yapılan diğer önemli çalışma ise Maarif Salnamelerinin hazırlanmasıdır.¹⁰

Maarif Salnameleri, Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından 1316-1321/ 1898-1904 yılları arasında altı defa neşredilmiştir. 1320/ 1902-1903 yılına ait beşinci cilt günümüze kadar ulaşamamıştır. Muhtevası bakımından oldukça zengin olan bu eserlerden II. Abdülhamid dönemi eğitim sistemiyle ilgili önemli bilgiler elde edilmektedir. Maarif Nezareti'nin tarihçesi, maârif nazırları, vilayet maârif idareleri, İstanbul ve vilayetlerdeki ilk, orta, lise ve yükseköğretimi içeren bütün okulların sayısı, Müslim ve gayrimüslimlere ait okullar, yabancı okullar, bütün bu okulların ders programları, nizamnameler, hocalar, talebeler, talebe sayıları, görevli memurlar, derslerin ayrıntılı içerikleri, imtihanlar, mükâfat cetvelleri, kütüphaneler, matbaalar, gazeteler, Matbaa-i Âmire ve Müze-i Hümâyun gibi kuruluşlar hakkındaki ayrıntılı bilgiler bunlar arasında yer almaktadır. Maarif Salnameleri dönemin eğitim-öğretim faaliyetleriyle ilgili temel kaynakların başlıcası olmasının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin kültür tarihini incelemek için de son derece önemli kaynaklardır.

1. Vilayetteki Eğitim Kurumları

Vilayette dönemin klasik eğitim kurumları olan medreseler ile modern eğitim kurumları olan rüşdiye ve idadiler ile gayrimüslim mektepleri mevcuttur. Bunların yanında yabancı okullar da bulunmaktadır. Ayrıca ilkokul anlamına gelen ibtidaier içerisinde eski usulle eğitim yapan sıbyan mektepleri ile yeni usulle eğitim veren ibtidaier vardır. 1894-1895 istatistik verilerine göre Mamuratülaziz Vilayeti'nde usul-i atıka ile eğitim yapan 395, usul-i cedide ile eğitim yapan 6 olmak üzere toplam 401 ibtidai mektep mevcuttur. Sultan II. Abdülhamid döneminden itibaren 290 ibtidai mektep kurulmuştur. Bu okullardaki toplam talebe sayısı 12.632'dir.¹¹ Salnamelere göre 1894-1895'ten sonra elli bir ibtidai daha açılmıştır. Bu okulların özellikle 1313/ 1895-1896'da açıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu dönemdeki ibtidaierin sayısını 452 olarak vermek mümkündür.

Mamuratülaziz merkez sancağında bir idadi yer alırken daha sonraki yıllarda Malatya sancağında da bir idadi açılmasıyla vilayetteki idadi sayısı ikiye çıkmıştır. Mamuratülaziz sancağında bir kız rüşdiyesi ile askerî rüşdiyenin varlığı dikkat çekmektedir.

Tanzimat döneminde eğitim alanında yaşanan gelişmeler Mamuratülaziz Vilayeti'nde de kendisini hissettirmiştir. Bu dönemde açılan rüşdiyelerin sayısı Sultan II. Abdülhamid döneminde artmakla birlikte yukarıda belirtilen iki idadi de kurulmuştur. Abdülhamid döneminde 73 tane okul açılmış olup bunların 33'ü Mamuratülaziz, 26'sı Malatya, 14'ü de Dersim sancağında bulunmaktadır. Okulların çoğunluğu ibtidai olmakla birlikte iki idadi ve yedi de rüşdiye yer almaktadır. Ayrıyeten bakıma muhtaç durumda olan dört okul da yeniden inşa edilmiştir. Bunlar Kahta ve Mazgirt'te yer alan ikişer ibtidai mektebidir. Kahta'daki okullar 1213/ 1798-99 ve 1194/ 1780 yıllarında kurulmuş olup Mazgirt'teki ibtidaierin kuruluş tarihi 1113/ 1701-1702 senesine kadar gitmektedir.

Sultan II. Abdülhamid Döneminde Vilayette Açılan Mektepler

Bulunduğu Liva (Sancağ)	Bulunduğu Kaza	Derecesi	Kuruluş Tarihi ¹²
Mamuratülaziz	Mamuratülaziz	İdadi (kasabada)	1303/ 1885-1886
Mamuratülaziz	Mamuratülaziz	Rüşdiye (Hüseynik'de)	1295/ 1878
Mamuratülaziz	Mamuratülaziz	İnas Rüşdiyesi (kasabada)	1312/ 1894-1895
Mamuratülaziz	Mamuratülaziz	İbtidai	1312/ 1894-95
Mamuratülaziz	Mamuratülaziz	İbtidai	1318/ 1900-1901
Mamuratülaziz	Mamuratülaziz	İbtidai	1311/ 1893-1894
Mamuratülaziz	Mamuratülaziz	İbtidai	1313/ 1895-1896
Mamuratülaziz	Mamuratülaziz	İbtidai	1313/ 1895-1896

¹⁰ Ahmet Vurgun, "Maarif Salnamelerine Göre Menteşe Sancağında Eğitim-Öğretim (1898-1904)", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 33, S. 1, 2020, s. 87-88.

¹¹ *Maarif-i Umumi İdaresinde Bulunan Mekatib-i İbtidaiye, Rüşdiye, İdadiyye, Aliye ile Mekatib-i Hususiye Ve Eccnebiyyenin Ve Dersaadet'te Tahriri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütüphanelerin İstatistiği*, Matbaa-i Osmaniye, 1310-1311 İstanbul, s. 49.

¹² Tablolarda ve metin içerisinde ikili şekilde verilmiş olan tarihlerin ilki Hicri, ikincisi Miladi takvime göre dir.

ZEYNEP ÖZDEM KÖSE

Mamuratülaziz	Mamuratülaziz	İbtidai	1312/ 1894-1895
Mamuratülaziz	Mamuratülaziz	İbtidai	1313/ 1895-1896
Mamuratülaziz	Mamuratülaziz	İbtidai	1313/ 1895-1896
Mamuratülaziz	Mamuratülaziz	İbtidai	1313/ 1895-1896
Mamuratülaziz	Mamuratülaziz	İbtidai	1313/ 1895-1896
Mamuratülaziz	Mamuratülaziz	İbtidai	1313/ 1895-1896
Mamuratülaziz	Mamuratülaziz	İbtidai	1309/ 1891-1892
Mamuratülaziz	Keban	Rüşdiye (kasabada)	1311/ 1893-1894
Mamuratülaziz	Keban	İbtidai	1313/ 1895-1896
Mamuratülaziz	Keban	İbtidai	1313/ 1895-1896
Mamuratülaziz	Keban	İbtidai	1316/ 1898-1899
Mamuratülaziz	Keban	İbtidai	1317/ 1899-1900
Mamuratülaziz	Eğir	Rüşdiye (Ağır Kasabası'nda)	1311/ 1893-1894
Mamuratülaziz	Eğir	İbtidai	1313/ 1895-1896
Mamuratülaziz	Eğir	İbtidai	1313/ 1895-1896
Mamuratülaziz	Eğir	İbtidai	1306/ 1888-1889
Mamuratülaziz	Eğir	İbtidai	1308/ 1890-1891
Mamuratülaziz	Eğir	İbtidai	1308/ 1890-1891
Mamuratülaziz	Eğir	İbtidai	1308/ 1890-1891
Mamuratülaziz	Eğir	İbtidai	1317/ 1899-1900
Mamuratülaziz	Arapgir	İbtidai	1315/ 1897-1898
Mamuratülaziz	Arapgir	İbtidai	1312/ 1894-1895
Mamuratülaziz	Pütürge	İbtidai	1316/ 1898-1899
Mamuratülaziz	Pütürge	İbtidai	1317/ 1899-1900
Mamuratülaziz	Pütürge	İbtidai	1318/ 1900-1901
Malatya	Malatya	İdadi (kasabada)	1312/ 1894-1895
Malatya	Malatya	İbtidai	1295/ 1878
Malatya	Malatya	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Malatya	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Malatya	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Malatya	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Malatya	İbtidai	1301/ 1883-1884
Malatya	Akçadağ	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Akçadağ	Rüşdiye (Hekimhan Nahiyesi'nde) 13	1313/ 1895-1896
Malatya	Akçadağ	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Akçadağ	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Akçadağ	İbtidai	1313/ 1895-1896

¹³ Bu rüşdiyenin kuruluş tarihi istatistikte 1301/ 1883-84 olarak verilmiştir. Bk. *İstatistik*, s. 40.

**MAARİF SALNAMESİLERİNE GÖRE MAMURATÜLAZİZ VİLAYETİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM
(1898-1904)**

Malatya	Akçadağ	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Behisni	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Behisni	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Behisni	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Behisni	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Behisni	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Behisni	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Behisni	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Behisni	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Hısnımansur	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Hısnımansur	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Hısnımansur	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Hısnımansur	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Kahta	İbtidai	1313/ 1895-1896
Malatya	Kahta	İbtidai	1213/ 1798-1799
Malatya	Kahta	İbtidai	1194/ 1780
Dersim	Hozat	İbtidai	1316/ 1898-1899
Dersim	Hozat	İbtidai	1308/ 1890-1891
Dersim	Hozat	İbtidai	1313/ 1895-1896
Dersim	Mazgirt	İbtidai	1313/ 1895-1896
Dersim	Mazgirt	İbtidai	1113/ 1701-1702
Dersim	Mazgirt	İbtidai	1113/ 1701-1702
Dersim	Kızıl Kilise	İbtidai	1294/ 1877-1878
Dersim	Kızıl Kilise	İbtidai	1313/ 1895-1896
Dersim	Çarsacak	Rüşdiye (Pertek Nahiyesi'nde)	1311/ 1893-1894
Dersim	Çarsacak	İbtidai	1316/ 1898-1899
Dersim	Çarsacak	İbtidai	1313/ 1895-1896
Dersim	Çemişgezek	Rüşdiye (kasabada)	1294/ 1877-1878
Dersim	Çemişgezek	İbtidai	1313/ 1895-1896
Dersim	Çemişgezek	İbtidai	1313/ 1895-1896
Dersim	Çemişgezek	İbtidai	1313/ 1895-1896
Dersim	Ovacık	İbtidai	1313/ 1895-1896

Maarif Salnamelerinin dördüncü cildinin en son sayfasında tek tek bütün Osmanlı vilayetlerinde mekteplere devam eden talebelerin genel nüfusa oranını gösteren bir sayfalık bir grafik yer almaktadır. Buradaki bilgilerle vilayetle ilgili bilgilerin en başında verilen rakamlar aynı olup buna göre Mamuratülaziz Vilayeti'nin 1319/ 1901-1902 senesinde genel nüfusu 575.314 ve mekteplerde tahsilde bulunan talebelerin sayısı 22.411'dir. Buna göre okuyan öğrenci oranı % 3, 8'dir. Yine altıncı ciltte de nüfusla ilgili bilgiler yer almaktadır. 1321/ 1903-1904'te genel nüfus 571.764 olup okuyan talebe sayısı 22.655'tir. Oran yine % 3, 9'dur. Çok az bir artış olmuştur; ama nüfusta da bir azalma yaşanmıştır. O yüzden genel olarak oranın % 4 olduğunu söylenebilir.

1.1. Rüşdiyeler

Rüşdiye adı verilen, bugünkü manada ortaokul düzeyindeki okulların açılmasına zemin hazırlayan eğitim hareketleri II. Mahmud devrinin sonlarında başlamıştır. 1838’de kurulan Meclis-i Umur-ı Nâfia, sıbyan/mahalle mektebinin üzerinde “selâfîn-i izâm mektepleri” adıyla yükseköğretime öğrenci yetiştirecek ortaöğretim kurumlarının açılmasını teklif etmiştir. Bu teklifi hayata geçirecek çalışmaları yürütmek üzere aynı yıl Mekâtib-i Rüşdiyye Nezareti kurulmuştur. Ancak bu çalışmaların sonunda Meclis-i Umur-ı Nâfia’nın öngördüğü şekilde Batı tarzı genel ortaöğretim kurumları açılmamış, yeni gelişmekte olan Bâbîâlî bürokrasisine memur yetiştirmek için Mekteb-i Maârif-i Adliyye (1839) ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye’nin (1839) kurulması ile yetinilmiştir. Rüşdiyelerin açılmasını hazırlayan süreç Sultan Abdülmecid döneminde hızlanmış ve ilk rüşdiye 1847’de, daha sonra maarif nazırlığına kadar yükselecek olan Mekâtib-i Umûmiyye Nazırı Kemal Efendi’nin özel gayretleriyle İstanbul’da Davud Paşa Mektebi’nde açılmıştır. Bu okulda usul-i cedîde yöntemlerine göre eğitim ve öğretim gerçekleştirilmiştir. Ertesi yıl rüşdiyelerin sayısı beşe çıkarılmıştır.¹⁴

1867’ye kadar rüşdiyelere sadece Müslüman talebe alınmaktadır. Bu tarihte büyük devletlere karşı, eğitim alanında Osmanlı tebaası arasında bir fark olmadığını göstermek için, Hıristiyan çocuklarının da bu okullara alınması prensip olarak kabul edilmiştir. Bundan ötürü, rüşdiyelere giriş için adayların Türkçeden imtihana girmeleri şartı getirilmiştir.¹⁵ 1859’da kızların da ortaöğrenim görmesini sağlamak için İstanbul’da Sultan Ahmet’te Cevri Kalfa İnas (Kız) Rüşdiyesi açılmıştır. Bu okula Sultan Ahmet Kız Rüşdiyesi de denmiştir. 1870’lerden itibaren kız rüşdiyeleri taşrada da önemli merkezler yayılmıştır. Fakat taşrada bu okulların, özellikle kadın öğretmen bulunmasındaki güçlük nedeniyle, gelişmeleri yavaş olmuştur. Örneğin bu şekilde 1875’te Isparta’da açılan kız rüşdiyesine, kadın öğretmen bulunamadığından çok yaşlı bir zat öğretmen atanmış, onun ölümüyle okul 1907’de bir kadın öğretmen sağlanıncaya kadar kapalı kalmıştır.¹⁶ Mamuratülaziz Vilayeti’nde 1312/1894-1895 senesinde açılan inas rüşdiyesinin bu açıdan şanslı olduğu anlaşılmaktadır. İnceleme konusu olan dönemde bir muallim ve bir mubassırası (mubassıra için 1321/ 1930-1904 senesi hariç) hep olmuştur. Sırasıyla Fatma Refika Hanım, Zeliha Hanım ve Nuriye Hanım muallime, Ümmü Gülsüm Hanım da mubassıra olarak görev yapmışlardır. İnas rüşdiyelerinde görev yapan hademeler de kadın olup bu okulda bir hademe çalışmaktadır.

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile erkek ve kız rüşdiyelerinin açılış esasları ve programları yeniden düzenlenmiştir. Bu nizamname rüşdiyelerin 500 evi geçen kasabalarda kurulacağını öngörmektedir. Şimdilik vilayet merkezlerinde, daha sonra büyük şehirlerde birer kız rüşdiyesi açılacaktır. Nüfusu karma olan yerleşim birimlerinde söz konusu dinî grubun hâne sayısı 500’ü geçmek kaydıyla hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler için rüşdiye açılabilir. Okulların yapım masrafları ve muallim maaşları illerin maarif idaresi sandığından karşılanacaktır. Öğretim süresi sıbyan mektebi üzerine dört yıldır ve sıbyan mekteplerini bitirip şehâdetname alan öğrenciler rüşdiyelere sınavsız kabul edilecektir. Rüşdiyeleri bitirilenler imtihanla idadilere girebileceklerdir. Nizamname kız rüşdiyelerinin öğretmenlerinin kadın olmasıyla ilgili kuralı hüküm altına almış, bununla birlikte yeterli sayıda kadın öğretmen yetiştirilinceye kadar yaşlı erkeklerin öğretmen olarak tayinine izin vermiştir.¹⁷

Tanzimat döneminde rüşdiyelerin mezunları genellikle devlet bürokrasisinde memur olarak istihdam edilmiştir. Gerek bu durum gerekse mevcut rüşdiyelerden mezun olanların askerî okullardaki eğitim- öğretime intibak etmekte zorlanması askerî idadiler için askerî rüşdiyelerin açılmasını mecbur hale getirmiş, 1875’ten itibaren İstanbul ve taşrada askerî rüşdiyeler kurulmuştur.¹⁸ Bu bağlamda Mamuratülaziz Vilayeti’nde de 1893 yılında bir askerî rüşdiye açılmıştır. 1900 yılına gelindiğinde Osmanlı vilayetlerinde toplam 20 adet askerî rüşdiye bulunmaktadır.¹⁹ Ülke genelinde askerî rüşdiyelerin sınırlı sayıda olduğu düşünülünce vilayetteki bu rüşdiyenin varlığı büyük öne arz etmektedir.

1870’ten sonra rüşdiyelerin sayısı özellikle vilayetlerde hızla artmıştır. Mali güçlüklerle rağmen devlet bütçesinden rüşdiye yapımına para ayrılmış, 1878-1884 yılları arasında 170’e yakın rüşdiye açılmıştır. II. Abdülhamid devrinin sonlarında imparatorlukta toplam 619 rüşdiye vardır ve bunların yetmiş dördü kızlara aittir. Bütün rüşdiyelerde 40.000 kadar öğrenci öğrenim görmektedir.²⁰

Mamuratülaziz Vilayeti’nde toplam 19 rüşdiye mevcuttur. Bunlardan iki tanesi Mamuratülaziz merkezdeki Kız Rüşdiyesi ile Askerî Rüşdiye’dir. Diğer rüşdiyeler Hüseyinik, Arapgir, Eğin, Ağın, Keban, Arguvan, Malatya, Hısnımansur, Hekimhan, Behisni, Hozat, Çemişgezek, Peri, Çarsancak, Pertek ve Mazgirt’te yer alan rüşdiyelerdir. Arapgir kazasında iki rüşdiye bulunmaktadır. Rüşdiyelerin genelinde bir muallim-i evvel ya da

¹⁴ Cemil Öztürk, “Rüşdiye”, *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 300-301.

¹⁵ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yay., Ankara 1991, s. 93.

¹⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Yay., Ankara 2007, s. 164-165.

¹⁷ Kodaman, *age*, s. 93; Akyüz, *age*, s. 165, Öztürk, *agm*, s. 301-302.

¹⁸ Öztürk, *agm*, s. 301.

¹⁹ Uğur Ünal, “20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askerî Mektepleri”, *Belleten*, TTK Yay., C. 73, S. 267, Ankara 2009, s. 592.

²⁰ Kodaman, *age*, s. 94, 97, 105.

**MAARİF SALNAMESİNE GÖRE MAMURATÜLAZİZ VİLAYETİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM
(1898-1904)**

muallim-i sani bir de rika/hat muallimi olmak üzere en az iki muallim ve bir hademe çalışmaktadır. Üstelik Arapgir rüşdiyeleri, Hüseyin ile Çemişgezek rüşdiyelerinde üç ve Malatya Rüşdiyesi'nde dört hoca görev yapmaktadır. Çarsacak, Peri, Ağın ve Arguvan rüşdiyeleri ise tek muallim ile eğitim-öğretim hayatına devam etmiştir. Bu rüşdiyelerden Malatya (1286/ 1869-1870), Behisni (1287/1870-1871), Hısnımansur (1290/ 1873-1874), Mazgirt (1287/ 1870-1871) ve Çarsacak mea Pertek diye kayıtlı olan rüşdiye (1282 / 1865-1866) Tanzimat dönemine tekabül eden Sultan Abdülaziz zamanında kurulmuştur.²¹ Bölgeye Sultan II. Abdülhamid döneminden önce, Sultan Abdülaziz'in katkılarını göstermesi bakımından da önemlidir.

Aşağıdaki tablolarda rüşdiyelerin öğretim kadroları ve öğrenci sayıları verilmiştir.

Hüseyin Rüşdiyesi

Öğretim Kadrosu/ Yıl	1316/ 1898-1899	1317/ 1899-1900	1318/ 1900-1901	1319/ 1901-1902	1321/ 1903-1904
Muallim-i Sani	Muharrem Efendi	Hafız Muharrem Efendi	Hafız Muharrem Efendi	Hafız Muharrem Efendi	Muharrem Efendi
Muallim Muavini	-	-	Salim Efendi	Salim Efendi	Hafız Mehmet Efendi
Rika/Hüsn-i Hat Muallimi	Hasan Efendi	Hasan Efendi	Hasan Efendi	Hasan Efendi	Hasan Efendi
Talebe Sayısı	32	26	27	25	35

Arapgir Rüşdiyesi

Öğretim Kadrosu/ Yıl	1316/ 1898-1899	1317/ 1899-1900	1318/ 1900-1901	1319/ 1901-1902	1321/ 1903-1904
Muallim-i Evvel	Halil Bayram Efendi	Halil Bayram Efendi	Halil Bayram Efendi	Halil Bayram Efendi	Halil Bayram Efendi
Muallim-i Sani	Ömer Efendi	Ömer Efendi	Ömer Efendi	Ömer Efendi	Yusuf Efendi
Rika/Hüsn-i Hat Muallimi	Yusuf Efendi	Yusuf Efendi	Yusuf Ziya Efendi	Hacı Mahmut Efendi	Mahmut Efendi
Talebe Sayısı	67	56	54	54	60

Arapgir Eskişehir Rüşdiyesi

Öğretim Kadrosu/ Yıl	1316/ 1898-1899	1317/ 1899-1900	1318/ 1900-1901	1319/ 1901-1902	1321/ 1903-1904
Muallim-i Evvel	Vahdi Efendi	Vahdi Efendi	Vahdi Efendi	Vahdi Efendi	Vecdi Efendi
Muallim-i Sani ve Rika/Hat Muallimi	Hasan Efendi	Hasan Efendi	Hasan Hicabî Efendi	Hasan Hicabî Efendi	Ahmet Şerif Efendi
Hat Muallimi	-	-	-	-	Ahmet Şerif Efendi
Muallim-i Sani	-	-	-	-	Rüştü Efendi
Talebe Sayısı	40	42	42	42	43

²¹ Bkz. *İstatistik*, s. 40.

ZEYNEP ÖZDEM KÖSE

Keban Rüşdiyesi

Öğretim Kadrosu/ Yıl	1317/ 1899-1900	1318/ 1900-1901	1319/ 1901-1902	1321/ 1903-1904
Muallim-i Sani ve Rika/Hat Muallimi	Habip Efendi	Hacı Hasib Efendi	Hacı Hasip Efendi	Habip Efendi
Muallim-i Sani Muavini	-	-	-	Abdülkerim Efendi
Talebe Sayısı	71	51	44	23

Eğın Rüşdiyesi

Öğretim Kadrosu/ Yıl	1316/ 1898-1899	1317/ 1899-1900	1318/ 1900-1901	1319/ 1901-1902	1321/ 1903-1904
Mallim-i Evvel	Osman Efendi	Osman Efendi	Osman Efendi	Osman Efendi	Osman Efendi
Muallim-i Sani ve Rika/Hat Muallimi	Niyazi Efendi	Niyazi Efendi	Ali Niyazi Efendi	Ali Niyazi Efendi	Ali Niyazi Efendi
Talebe Sayısı	51	59	30	53	67

Ağın Rüşdiyesi

Öğretim Kadrosu/ Yıl	1316/ 1898-1899	1317/ 1899-1900	1318/ 1900-1901	1319/ 1901-1902	1321/ 1903-1904
Mallim-i Evvel ve Rika/Hat Muallimi	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	Abdah Efendi	Abdah Efendi	Abdah Efendi
Talebe Sayısı	60	67	35	35	57

Arguvan Rüşdiyesi

Öğretim Kadrosu/ Yıl	1316/ 1898-1899
Mallim-i Sani ve Rika Muallimi	Habip Efendi
Talebe Sayısı	35

Arguvan Rüşdiyesi'nin daha sonraki yıllara ait hiçbir kaydı bulunmamaktadır. Keban Rüşdiyesi ile ilgili ilk kayda 1317/ 1899-1900'de rastlanması ve iki okulun hocasının da aynı kişi olması Arguvan'ın Keban Rüşdiyesi ile birleştirildiğini akla getirmektedir.

Malatya Rüşdiyesi

Öğretim Kadrosu/ Yıl	1316/ 1898-1899	1317/ 1899-1900	1318/ 1900-1901
Mallim-i Evvel ve Hat Muallimi	Tevfik Efendi	Tevfik Efendi	Tevfik Efendi
Muallim-i Sani	Mahmut Efendi	Mahmut Efendi	Mahmut Efendi
Muallim-i Salis	Reşit Efendi	Reşit Efendi	Reşit Efendi

**MAARİF SALNAMESİNE GÖRE MAMURATÜLAZİZ VİLAYETİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM
(1898-1904)**

Fransızca Muallimi	münhal (boş)	Simon Efendi	-
Talebe Sayısı	123	113	111

Malatya Rüşdiyesi'nin kuruluş tarihi 1286/ 1869-70²² olup muhtemelen 1319/ 1901-1902 senesinden itibaren Malatya İdadisi ile birleştirilmiştir. Salnamelerde dördüncü ciltten itibaren rüşdiye hakkında bilgi bulunmamakta olup 1312/ 1894-94 yılında kurulan idadi hakkında bilgiler yer almaktadır.

Hısnımsur Rüşdiyesi

Öğretim Kadrosu/ Yıl	1316/ 1898-1899	1317/ 1899-1900	1318/ 1900-1901	1319/ 1901-1902	1321/ 1903-1904
Mallim-i Sani	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi
Rika/Hat Muallimi	Cemal Efendi	Cemal Efendi	Ahmet Cemal Efendi	Ahmet Cemal Efendi	Cemal Efendi
Talebe Sayısı	59	49	52	44	57

Hekimhan Rüşdiyesi

Öğretim Kadrosu/ Yıl	1316/ 1898-1899	1317/ 1899-1900	1318/ 1900-1901	1319/ 1901- 1902	1321/ 1903-1904
Mallim-i Sani ve Hat Muallimi	Mahmut Efendi	Hacı Mahmut Efendi	Hacı Mahmut Efendi	Hacı Mahmut Efendi	Mahmut Efendi
Muallim-i Sani Muavini	-	-	-	-	Ahmet Şükrü Efendi
Talebe Sayısı	51	69	69	69	61

Behisni Rüşdiyesi

Öğretim Kadrosu/ Yıl	1316/ 1898-1899	1317/ 1899-1900	1318/ 1900-1901	1319/ 1901-1902	1321/ 1903-1904
Muallim-i Evvel	Yunus Efendi	Yunus Efendi	Yunus Efendi	Yunus Efendi	Yunus Efendi
Hat Muallimi	Mehmet Efendi	Mehmet Efendi	Mehmet Fuat Efendi	Mehmet Fuat Efendi	Fuat Efendi
Talebe Sayısı	28	27	37	37	32

Hozat Rüşdiyesi

Öğretim Kadrosu/ Yıl	1316/ 1898-1899	1317/ 1899-1900	1318/ 1900-1901	1319/ 1901-1902	1321/ 1903-1904
Muallim-i Evvel	Numan Efendi	-	-	-	-
Rika/Hat Muallimi	Nuri Efendi	Nuri Efendi	Nuri Efendi	Nuri Efendi	Mahmut Efendi
Muallim-i Sani	-	Lokman	Lokman	Numan	Hafız Ali

²² İstatistik, s. 40.

ZEYNEP ÖZDEM KÖSE

		Efendi	Efendi	Efendi	Efendi
Muallim-i Sani Muavini	-	-	-	Nuri Efendi	-
Talebe Sayısı	17	21	21	27	30

Çemişgezek Rüşdiyesi

Öğretim Kadrosu/ Yıl	1316/ 1898-1899	1317/ 1899-1900	1318/ 1900-1901	1319/ 1901-1902	1321/ 1903-1904
Muallim-i Evvel	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi
Muallim-i Sani	-	-	-	Süleyman Efendi	-
Rika/Hat Muallimi	İsmail Efendi	İsmail Efendi	İsmail Efendi	İsmail Efendi	İsmail Efendi
Muallim-i Evvel Muavini	-	Süleyman Efendi	Süleyman Efendi	-	Süleyman Efendi
Talebe Sayısı	58	44	42	42	49

Çarsacak Rüşdiyesi

Öğretim Kadrosu/ Yıl	1321/1903-1904
Muallim-i Sani ve Hüsn-i Hat muallimi	İsmail Efendi
Talebe Sayısı	37

Çarsacak Rüşdiyesi ile ilgili ilk kayıt 1321/ 1903-1904 tarihlidir. Peri Rüşdiyesi'nin de aynı yıl kaydı bulunmamaktadır. Ayrıca iki okulun hocasının da aynı kişi olması Peri Rüşdiyesi'nin Çarsacak'a dönüştüğünü düşündürmektedir.

Peri Rüşdiyesi

Öğretim Kadrosu/ Yıl	1316/ 1898-1899	1317/ 1899-1900	1318/ 1900-1901	1319/ 1901-1902	1321/ 1903-1904
Muallim-i Sani ve Hat Muallimi	İsmail Efendi	İsmail Efendi	İsmail Efendi	İsmail Efendi	-
Talebe Sayısı	32	37	37	35	-

Pertek Rüşdiyesi

Öğretim Kadrosu/ Yıl	1316/ 1898-1899	1317/ 1899-1900	1318/ 1900-1901	1319/ 1901-1902	1321/ 1903-1904
Muallim-i Evvel	Abdah Efendi	Abdah Efendi	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi
Rika/Hat Muallimi	Şakir Efendi	Şakir Efendi	Şakir Efendi	Şakir Efendi	Şakir Efendi
Talebe Sayısı	23	6	50	50	42

**MAARİF SALNAMESİNE GÖRE MAMURATÜLAZİZ VİLAYETİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM
(1898-1904)**

Mazgirt Rüşdiyesi

Öğretim Kadrosu/ Yıl	1316/ 1898-1899	1317/ 1899-1900	1318/ 1900-1901	1319/ 1901-1902	1321/ 1903-1904
Muallim-i Sani	Ali Efendi	Ali Efendi	Ali Efendi	Ali Efendi	Hafız Mehmet Tevfik Efendi
Rika/ Hat Muallimi	Abdülaziz Efendi	Aziz Efendi	Abdülaziz Efendi	Abdülaziz Efendi	Hafız Mehmet Tevfik Efendi
Talebe Sayısı	21	22	25	25	33

Mamuratülaziz İnas (Kız) Rüşdiyesi

Öğretim Kadrosu/ Yıl	1316/ 1898-1899	1317/ 1899-1900	1318/ 1900-1901	1319/ 1901-1902	1321/ 1903-1904
Muallime-i Evveli	Fatma Refika Hanım	Fatma Refika Hanım	Zeliha Hanım	Zeliha Hanım	-
Muallime-i Saniye	münhal (boş)	münhal (boş)	münhal (boş)	-	Nuriye Hanım
Mubassıra	Ümmügülsüm Hanım	Ümmügülsüm Hanım	Ümmügülsüm Hanım	Ümmügülsüm Hanım	-
Talebe Sayısı	35	68	69	69	85

Mamuratülaziz Askerî Rüşdiyesi

Okulun Kadrosu/ Yıl	1316/ 1898-1899	1317/ 1899-1900	1318/ 1900-1901	1319/ 1901-1902	1321/ 1903-1904
Müdür	Mustafa Şerefeddin Efendi	Hakkı Efendi	-	-	-
Müdür Vekili	-	-	-	-	Mustafa Vasfi Efendi
Dahiliye Zabıtı	Talat Efendi, Halil Rafet Efendi, Abdah Efendi	münhal (boş) Adil Efendi, Abdah Efendi, Şükrü Efendi	-	-	Feyzullah Efendi, Adil Efendi, Fevzi Efendi, Osman Nuri Efendi
Fransızca muallimi	Mustafa Vasfi Efendi	Mustafa Vasfi Efendi	-	-	Mustafa Vasfi Efendi
Riyaziye muallimi	Mustafa Nail Efendi	Halil Efendi	-	-	Şakir Efendi
Coğrafya muallimi	münhal (boş)	Mustafa Amil Efendi	-	-	Refet Efendi

ZEYNEP ÖZDEM KÖSE

Resim muallimi	münhal (boş)	Salih Efendi	-	-	Hasan Efendi
Arabî muallimi	İbrahim Efendi, İbrahim Halil Efendi	İbrahim Efendi, İbrahim Halil Efendi	-	-	Kemalettin Efendi, Ali Şefik Efendi
Farisî muallimi	Reşit Efendi	Reşit Efendi	-	-	Hacı Raşit Efendi
İlmihal ve Kavâid muallimi	Ali Efendi	Ali Efendi	-	-	Ömer Avni Efendi (Sadece Kavaid muallimi)
İmla muallimi	Abdülhamit Efendi	Abdülhamit Efendi	-	-	Halil İbrahim Efendi
Hüsn-i Hat muallimi	Hacı İbrahim Efendi	Hacı İbrahim Efendi	-	-	Hacı İbrahim Selami Efendi
Talebe Sayısı	160	160	-	-	125

Askerî rüşdiyede bütün hocaların askerî rütbesi vardır. Müdür Mustafa Şerefeddin Efendi'nin rütbesi kolağası, dahiliye zabıta Talat Efendi'ninki yüzbaşısıdır. Diğer rütbeler de mülâzım-ı evvel, mülâzım-ı sani, mülâzım-ı salise olarak devam etmektedir.

1.2. İdadiler

Sözlük manası hazırlamak demek olan idâd, ilk zamanlarda kendisinden daha üst bir mektebe öğrenci hazırlayan ve yetiştiren mekteplere denilmiştir. Örneğin 1838 yılında ilk defa açılan rüşdiye mektebi için öğrenci yetiştiren sıbyan mekteplerine ve Harp Okulu ile Askerî Tıbbiye'de okumak isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlamak için açılan hazırlık sınıflarına idadi denilmiştir. İdadi teriminin bir ortaöğretim kurumunun adı olarak kullanılması ise 1869 tarihli Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi'nin yayımlanmasından sonra gerçekleşmiştir. Buna göre dört yıllık rüşdiyelerin üstünde, öğretim süresi üç yıl olan idadilerin açılması düşünülmüştür. Nizamnameye göre öğretim süresi üç yıl olan idadiler bin haneden fazla olan yerlerde kurulacaktır. İdadilerin her türlü masrafı vilayet maarif idaresi sandıklarından karşılanacak, her idadide muavinlerle birlikte altışar muallim ve mubassır bulunacaktır. Okuldaki temizlik işleri ile diğer işleri görmek için de kapıcı ile hademeler görev yapacaktır.²³

Bu nizamnameyi takip eden dört yıl boyunca, ülkenin içinde bulunduğu zorlu koşullar, maddi sıkıntılar ve öğretim kadrosunun yokluğu gibi nedenlerden dolayı idadilerin kurulmasıyla ilgili fiili bir girişimde bulunulamamıştır. Nihayet ilk idadi mektebi 1874 yılında İstanbul'da açılmış, bunu 1875 yılında Yanya Vilayeti'ndeki mektep takip etmiştir. II. Abdülhamid döneminin ortaöğretimdeki reform girişimi, idadiler özelinde gerek sayısal gerekse fiziksel açıdan önemli bir karşılık bulmuştur. 1884 yılına gelindiğinde maarif meclislerinin kurulması ve Sadrazam Sait Paşa'nın kaynak temini noktasında yapmış olduğu çalışmalar neticesinde idadilerin sayısı artmıştır. 1885 yılında Bursa, Edirne ve Çanakkale'de açılan okulları İzmir, Trabzon, Selanik, Rodos, Konya, Elazığ, Ankara, Üsküp, Priştine, Serfice, Gümölcine, Manisa, Adana, Kudüs, Maraş, Çankırı, Bitlis, Muş, Antalya ve Kastamonu idadilerinin açılışı izlemiştir. Nihayet 1892 yılına gelindiğinde vilayetlerde açılan idadilerin sayısı otuz dörde ulaşmıştır.²⁴

1892 yılında idadiler beş ve yedi yıllık olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Vilayet idadileri yedi, sancak idadileri beş yıllık olmuştur. Vilayet ve sancaklardaki idadilerin eğitim süresinin eşit olmayışının sebebi sancakların maarif bütçelerinin yedi yıllık (leyli) idadi açmaya yeterli olmayışından kaynaklanmıştır. Beş senelik sancak

²³ Ertan Gökmen, "Aydın Vilayeti İdâdi Mektepleri", *Osmanlı Tarih Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. 23, S. 23, s. 102.

²⁴ Mehmet Ali Yıldırım, "II. Abdülhamid Devri Taşra İdadilerinde Mesleki Eğitim Denemesi", *History Studies*, C. 6, S. 5, 2014, s. 251.

MAARİF SALNAMESİNE GÖRE MAMURATÜLAZİZ VİLAYETİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM (1898-1904)

İdadilerinin ve yedi senelik vilayet idadilerinin ilk üç senesinde rüşdiye eğitimi, diğer senelerinde idadi eğitimi verilmiştir. Böylece bir öğrenci, üç yıllık ilk mektepten sonra, üç senelik rüşdiye eğitimi ve bunun üzerine eğer sancakta ise iki, vilayette ise dört yıllık idadi eğitimi alıyordu. Böylece sancaktaki bir öğrenci sekiz yıllık bir eğitimden sonra yükseköğrenime geçme hakkını elde etmiş olmaktadır.²⁵

İdadiler askerî ve mülkî (sivil) yüksekokullara öğrenci yetiştirmeye yönelik faaliyetleri bakımından askerî ve sivil idadiler olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. II. Abdülhamid devri sonlarında taşradakilerle birlikte toplam idadi sayısı 109'a yükselmiştir. Bu okullardaki toplam öğrenci sayısı ise 20.000'e yaklaşmıştır.²⁶ 1900 yılına gelindiğinde vilayetlerde 6 adet askerî idadi ve 20 adet askerî rüşdiye bulunmaktadır.²⁷

II. Abdülhamid döneminde yaşanan gelişmeler bağlamında Mamuratülaziz Vilayeti'nde de iki idadinin açıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki 1303/ 1885-1886 yılında vilayet merkezinde açılan Mamuratülaziz İdadisi, ikincisi de Malatya Sancağı'nda 1312/ 1894-1895 senesinde açılan Malatya Sancağı İdadî Mektebi'dir.

Mamuratülaziz İdadî Mektebi'nin müdür, müdür yardımcıları, muallimler ve diğer görevlileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Mamuratülaziz Mekteb-i İdadisi Görevlileri

Görevliler/ Yıl	1316/ 1898-1899	1317/ 1899-1900	1318/ 1900-1901	1319/ 1901-1902	1321/ 1903-1904
Müdür	Sezai Efendi	Sezai Efendi	Mehmet Şükrü Efendi	Mehmet Şükrü Efendi	-
Muavin-i Evvel	Zeki Efendi	Zeki Efendi	Zeki Efendi	-	-
Muavin-i Sani	Rafet Efendi	Rafet Efendi	Adil Efendi	-	-
Katipve Mübaya Memuru	Mehmet Efendi	-	-	-	-
Anbar Memuru	Nuri Efendi	-	-	-	-
Tabip	Murtaza Efendi	-	-	-	-
Mubassır (Gözetmen)	Hacı Esat Efendi ve Nuri Efendi	Hacı Esat Efendi	Hacı Esat Efendi	Hacı Esat Efendi	-

Okulda ilk etapta yedi hademe mevcuttur. Daha sonraki yıllarda hademe sayısı ikiye düşmüştür.

İdadideki dersler ve hocaları aşağıdaki tablolarda yıl yıl görmek mümkündür. Bu tablolar incelendiğinde fennî ve dinî ilimlerin bir arada verildiği yoğun programlar olduğu görülecektir. Dil dersleri içerisinde Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca ve Ermenice yer almaktadır. Ders programları yoğun olan bu idadilerden mezun olmak da kolay değildir. Örneğin 1894-1895 eğitim-öğretim döneminde Mamuratülaziz İdadisi'ndeki 17'si Müslüman, 15'i gayrimüslim 32 öğrenci içerisinde biri Müslüman üçü gayrimüslim olmak üzere sadece dört öğrenci şehadetname alma hakkına sahip olmuştur.²⁸

Mekteb-i İdadî'nin Öğretim Kadrosu ve Dersleri (1316/ 1898-1899)

Dersler	Muallimler
Fransızca ve Servet	Sezai Efendi
Hesab	Mustafa Efendi
Arabî	Ahmet Asım

²⁵ Gökmen, *agm*, s. 103; Zeynep Özdem Köse-Osman Köse, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Ortaöğretim Kurumlarından Muğla İdadisi", *Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi*, C. I, İstanbul 2022, Bilnet Yay., s. 368.

²⁶ Cemil Öztürk, "İdadî", *DİA*, C. 21, İstanbul 2000, s. 466.

²⁷ Ünal, *agm*, s. 592.

²⁸ *Istatistik*, s. 27.

ZEYNEP ÖZDEM KÖSE

Kitâbet-i Resmîye ve Cebir ve Coğrafya	Zeki Efendi
Usûl-ı Defteri ve Müselselat ve Makine ve Hikmet ve Malumât-ı Fenniye ve Kimya	Rafet Efendi
Kozmografya ve Kavânin	Hasan Efendi
Resim	Halil Efendi
Ulûm-ı diniyye ve Türkçe	Tevfik Efendi
Ahlak, Hendese, Mevâlid, Edebiyat, Farişî ve Tarih	Ahmet Efendi
Hüsn-i Hat	Hacı İbrahim Efendi
Ermenice	Ohanis Efendi

Mekteb-i İdâdi'nin Öğretim Kadrosu ve Dersleri (1317/ 1899-1900)

Dersler	Muallimler
Fransızca ve Servet	Sezai Efendi
Kitâbet-i Resmîye, Usûl-ı Defteri, Coğrafya, İnşa , Kitâbet ve Cebir	Zeki Efendi
Kimya, Makine, Hikmet Müselselat ve Malumat-ı Fenniye	Rafet Efendi
Arabî	Ahmet Asım Efendi
Türkçe ve Ulum-ı diniyye	Tevfik Efendi
Farişî, Hendese, Mevâlid, Ahlak, Tarih ve Edebiyat	Ahmet Efendi
Hesap	Mustafa Efendi
Kozmografya ve Kavanin	münhal (boş)
Resim	Halil Efendi
Hüsn-i Hat	İbrahim Efendi
Ermenice	Kivork Efendi

Mekteb-i İdâdi'nin Öğretim Kadrosu ve Dersleri (1318/ 1900-1901)

Dersler	Muallimler
Kavanin-i Heyet, Fransızca, Servet	Mehmet Şükrü Efendi
Usûl-ı Defteri, Coğrafya	Zeki Efendi
Hikmet, Kimya, Makine, Müselselat ve Malumat-ı Nafia	Adil Efendi
Arabî	Ahmet Asım Efendi
Türkçe ve Ulum-ı diniyye	Tevfik Efendi
Farişî, Hendese, Mevâlit, Ahlak, Tarih ve Edebiyat	Ahmet Efendi
Hesap	Mustafa Efendi
Resim	Halil Efendi
Hat	Hacı İbrahim Efendi
Ermeni lisani	Kigork Efendi

MAARİF SALNAMESİNE GÖRE MAMURATÜLAZİZ VİLAYETİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM
(1898-1904)

Mekteb-i İdâdî'nin Öğretim Kadrosu ve Dersleri (1319/ 1901-1902)

Dersler	Muallimler
Fransızca, Hendese, İlm-i Eşya, Usûl-ı Defteri, Cebir	Mehmet Şükrü Efendi
Coğrafya, İnşa, Kitâbet, Tarih, Ahlak ve Edebiyat	Ahmet Fuat Efendi
Arabî ve Farişî	Ahmet Asım Efendi
Türkçe ve Ulum-ı diniyye	Tevfik Efendi
Farişî, Hendese, Mevâlid, Ahlak, Tarih ve Edebiyat	Ahmet Efendi
Hesap	Mustafa Efendi
Resim	Ferit Efendi
Hat	Hacı İbrahim Efendi
Ermeni lisanı	Kigork Efendi

Mekteb-i İdâdî'nin Öğretim Kadrosu ve Dersleri (1321/ 1903-1904)

Dersler	Muallimler
Fransızca, Hendese, Usûl-ı Defteri, Cebir ve Türkçe	-
Hesap ve Coğrafya	Ahmet Efendi
İlm-i Eşya, Arabî ve Tarih	Hacı Tevfik Efendi
Türkçe, Ulum-ı diniyye ve Ahlak	Ahmet Asım Efendi
Farişî	Hacı Raşit Efendi
Türkçe	Mahmut Efendi
Kitâbet	Mustafa Efendi
Malumât-ı Ziraiye ve Sıhhiye	Abdülkerim Bey
Resim	Ferit Efendi
Hat	Hacı İbrahim Efendi
Ermenice	Hafız Mehmet Efendi

İdadinin Öğrenci Sayısı

1313-1314 (1896-1897)	1314-1315 (1897-1898)	1315-1316 (1898-1899)	1316-1317 (1899-1900)	1318-1319 (1901-1902)
53 (45 M.- 8 Gm.)	36 (30 M.- 6 Gm.)	58 (53 M.- 5 Gm.)	58 (53 M.- 5 Gm.)	140 (138 M.- 2 Gm.) ²⁹

İdadideki öğrencilere bakıldığı zaman hem Müslim hem gayrimüslim öğrencilerin birlikte eğitim aldıkları görülmektedir. Zira Tanzimat devrinde idadilerin açılması, bu dönem eğitiminin temel unsuru olan Osmanlılık ilkesinin hayata geçirilmesi için de gerekliydi. Bu ilkeye göre Müslüman ve gayri müslim çocuklarının aynı çatı altında eğitim almaları gerekiyordu. Böylece farklı ırk ve dinlerden gelen gençler birbirleriyle kaynaşacak, aynı duyguları paylaşan vatandaşlar olarak Osmanlı milletinin temelini oluşturacaktı.³⁰ Vilayette gayrimüslimlerin ayrı rüşdiye mektepleri de mevcuttur.

²⁹ Tablodaki M. kısaltması Müslim, Gm. kısaltması da gayrimüslimler için kullanılmıştır.

³⁰ Öztürk, *agm*, s. 465.

ZEYNEP ÖZDEM KÖSE

Mamuratülaziz İdadisi gece ve gündüz eğitim veren bir kurumdur. 1313-1314/ 1896-97 senesinde toplam 53 öğrencisi olup bunlardan 45'i Müslim 8'i gayrimüslimdir. 27'si leylî (gece, yatılı), 26'sı neharî (gündüzlü) olarak eğitim almaktadır. Gündüz bölümünün ücretli ve ücretsiz öğrencileri bulunmaktadır. 1314-1315 (1897-98) senesinde sadece neharî bölümünde öğrenci vardır. Bu defa gece bölümü ücretli ve ücretsiz olarak ayrılmıştır; ama bu sene gecede hiç öğrenci yoktur. Diğer dönemler için öğrenci sayısı verilirken gece ve gündüz öğrencisi olarak belirtilmemiştir.

Malatya Sancağı İdadi Mektebi 1312/ 1894-95 yılında kurulmuştur. Salnamelerde okulun görevlileri ile ilgili ilk bilgiler 1319/ 1901-1902 tarihinden itibaren verilmiştir. Buna göre okulda bir müdür, beş-altı muallim, bir mubassır ve iki hademe görev yapmaktadır.

Malatya Sancağı Mekteb-i İdadisi'ndeki Görevliler

Görevliler/Yıl	1319/ 1901-1902	1321/ 1903-1904
Müdür	Nabi Beyefendi	Muharrem Efendi
Mubassır	Nuri Efendi	-

Mekteb-i İdadi'nin Öğretim Kadrosu ve Dersleri (1319/ 1901-1902)

Dersler	Muallimler
Fransızca, Hendese, Cebir, Hıfzı's-sıhha ve Resim	Nabi Beyefendi
Akaid ve Türkçe	Mahmut Efendi
Arabî, Türkçe ve Tarih	Tevfik Efendi
Hesap, Coğrafya, İlm-i Eşya ve Usûl-ı Defteri	Ali Rıza Efendi
Hat	-
Türkçe, Farişî ve Ahlak	Reşit Efendi

Mekteb-i İdadi'nin Öğretim Kadrosu ve Dersleri (1321/ 1903-1904)

Dersler	Muallimler
Malumât-ı Ziraiye ve Sıhhiye, Resim, Hendese ve Türkçe	Muharrem Efendi
Coğrafya, Cebir ve Tarih	Tevfik Efendi
Arabî ve Farişî	Mahmut Efendi
Fransızca	-
İlm-i Eşya, Usûl-ı Defteri, Hesap, Kitâbet ve Türkçe	Ali Rıza Efendi
Hüsn-i Hat	Abidin Efendi
Ulum-ı Diniyye, Ahlak ve Türkçe	Ali Efendi

İdadinin Öğrenci Sayısı

1316-1317 (1899-1900)	1318-1319 (1901-1902)
141	109 (105 M.- 4 Gm.)

1.3. Medreseler

İslâm eğitim sisteminin temel kurumu olan medrese Osmanlılar döneminde fiziki şartları, mimari özellikleri, programı ve temsil ettiği zihniyetle önemli gelişmeler göstermiştir. Medrese bu dönemde sıbyan mektebinden sonra orta, lise, yüksekokul ve üniversite eğitimine tekabül eden, İslâmî kimliği sebebiyle sadece Müslümanların devam ettiği bir eğitim kurumu özelliği taşımıştır. Medrese programında yer alan konular ve dersleri aklî ve naklî, dinî ve din dışı ilimler, doğrudan ve dolaylı olarak programda okutulanlar olmak üzere

MAARİF SALNAMESİNE GÖRE MAMURATÜLAZİZ VİLAYETİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM (1898-1904)

sınıflandırılabilir. 15. ve 16. yüzyıllarda felsefi konular ve matematik, mühendislik, tıp gibi teknik konular Osmanlı medrese programında yer almakta ve okutulmakta iken felsefi ve teknik konuların zamanla neden ve nasıl gerilediği meselesi üzerinde en çok durulan bir husustur. Esas itibarıyla medrese bir vakıf kurumu olduğundan işleyişi, malî kaynakları, bunların kullanılması ve denetlenmesi tamamıyla vakıf kuralları içinde yapılmıştır. Ancak konu toplum eğitimini ilgilendirdiği için devletin daima sıkı bir denetimi vardır. Bütün medreseler önceleri kazaskere bağlı iken 16. yüzyıl sonlarından itibaren yüksek dereceliler şeyhülislamla verilmiş, diğerleri kazaskerlerde kalmıştır. 19. yüzyılda teşkilat meşihat makamına devredilmiştir.

Her bir medresenin yönetimi genellikle müderrisin sorumluluğundadır. Geliri ve kapasitesi küçük olan medreselerde ayrı bir mütevellî olmayıp bu görevi de müderris yerine getirmektedir. Talebenin çalışmasını, medresedeki inzibatı ve gündelik hayatı müderris takip eder. Kısacası medrese eğitiminin temel unsurunu müderrisler oluşturmuştur. Osmanlı sisteminde talebelerin hangi medresede okuduğu değil hangi hocalardan ders aldığı önemlidir. Özellikle icazetnamelerde hoca silsilesine vurgu yapılmıştır. Genellikle tek katlı bir avlu etrafında dersane ve çevresindeki odalardan ibaret olan kâgir yapılardan oluşan medreselerin eğitim dili Türkçe olup öğretim yöntemi olarak genellikle takrir yolu kullanılmıştır. Haftanın beş günü derslerin işlendiği medreselerde (Salı ve Cuma tatil) üç aylar ve Ramazan ayında tatil verilmektedir. Osmanlı Devleti'nde medrese kuruluşun 19. yüzyıla kadar ilmi ve fikri hayatta etkili, devlet ve toplumu belirli seviyelerde yönlendiren bir kurumdur. Bununla beraber başlangıçta dinamizm kaynağı olan medrese zamanla hantal duruma gelerek esnekliğini kaybetmiş, daha da önemlisi kendini yenileyecek zihniyet gelişim ve dönüşümünü sağlayamamıştır.³¹

Salnamelerin birinci cildinde Mamuratülaziz'deki medreselerle ilgili bilgi mevcut değildir. İkinci ciltten itibaren vilayetteki medreselerin ismi, kurucusu, görev yapan müderrisler, talebe sayıları, bulunduğu sancak ve kazayı belirten bilgiler yer almıştır. Bu bilgileri tablo halinde vermek mümkündür.

Vilayetteki Medreseler

Livası (Sancağı)	Kazası	İsmi	Yeri	Kurucusu	Müderrisi (1317-1318 1319-1321)	Talebe Sayısı (1317-1318- 1319-1321)
Mamuratülaziz	Harput	Kâmil Paşa	Harput Kasabası	Kâmil Paşa	-Hacı	73
					Abdülmecid Efendi ³²	75
					-Kemal Efendi (1321'de)	75
						65
Mamuratülaziz	Harput	İbrahim Paşa	Harput Kasabası	Hacı İbrahim Paşa	Hacı Ali	64
					Efendi	64
						64
						60
Mamuratülaziz	Harput	Ömeriye (Ömer Ağa)	Harput Kasabası	Ömer Ağa	Ömer Efendi	6
						25
						25
						20
Mamuratülaziz	Harput	Hacı Mehmet Efendi (Sare	Harput Kasabası	Hacı Mehmet Efendi	-Hacı Mehmet Efendi	32
					-Hasan Efendi (1321'de)	18
						18

³¹ Mehmet İpşirli "Medrese (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 327-331.

³² 1318'de Hacı Abdülhamid Efendi, 1319'da Hacı Abdah Hamid Efendi isimleri kayıtlıdır. Bu kişilerin aynı kişi olup olmadığı, yazım hatası yapıp yapılmadığı noktasında tarafımızca tam bir karara varılamamıştır.

ZEYNEP ÖZDEM KÖSE

		Hatun)				10
Mamuratülaziz	Harput	Süleyman Paşa	Harput Kasabası	Süleyman Paşa	Faik Efendi	59
						56
						56
						55
Mamuratülaziz	Harput	Hacı Ahmet Ağa	Harput Kasabası	Hacı Ahmet Ağa	Hasan Efendi	44
						36
						36
						40
Mamuratülaziz	Harput	Hacı Ahmet Ağa	Harput Kasabası	Hacı Ahmet Ağa	Mahmut Efendi	17
						15
						15
						11
Mamuratülaziz	Harput	Hacı İsmail Ağa	Harput Kasabası	Hacı İsmail Ağa	Ömer Efendi	29
						32
						32
						25
Mamuratülaziz	Harput	Osman Ağa	Harput Kasabası	Osman Ağa	-Sadık Efendi -Said Efendi (1318-1321)	22
						17
						17
						25
Mamuratülaziz	Harput	Keşşafzadeler	Harput Kasabası	Keşşafzadeler	Sadık Efendi (1317)	- (1317)
Mamuratülaziz	Harput	-	Harput Kasabası	-	Said Efendi (1321)	25 (1321)
Mamuratülaziz	Harput	Esad	Harput Kasabası	Esad	Hasan Efendi (1321)	12 (1321)
Mamuratülaziz	Harput	İshak Ağa (Hacı İshak Efendi)	Harput Kasabası	Hacı İshak Ağa	-Osman Efendi -Ahmet Efendi (1321'de)	25
						25
						25
						47
Mamuratülaziz	Harput	Melik Esed	Harput Kasabası	Melik Esed	Hasan Efendi -(1321'de müderris ismi belirtilmemiştir)	27
						13
						13
						-
Mamuratülaziz	Harput	Fatma Hanım	Harput Kasabası	Fatma Hanım	Hasan Efendi	16
						22
						22
						32

**MAARİF SALNAMESLERİNE GÖRE MAMURATÜLAZİZ VİLAYETİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM
(1898-1904)**

Mamuratülaziz	Harput	İshak Paşa	Harput Kasabası	İshak Paşa	-Nakib Mehmet Efendi	46
					-münhal (boş)	27
					-	27
					-Mehmet Efendi	17
Mamuratülaziz	Harput	-	Harput Kasabası	-	Mehmet Efendi (1321)	17 (1321)
Mamuratülaziz	Harput	Cevheriye (Hacı Ahmet Ağa)	Harput Kasabası	Hacı Ahmet Ağa	Ahmet Asım Efendi	29
						38
						38
						22
Mamuratülaziz	Arapgir	Mustafa Paşa	Arapgir	İspanakçı Mustafa Paşa	-Abdah Efendi -Mustafa Efendi (1321)	33 53 53 25
Mamuratülaziz	Arapgir	Gümrükcü Ali Paşa (Osman Paşa)	Arapgir	Gümrükcü Osman Paşa	-Mustafa Asım Efendi -Ahmet Efendi (1321)	18
						24
						24
						42
Mamuratülaziz	Eğin	HacıAli Bey	Ağın Nahiyesi	Serkarîni Hazreti Şehriyârî Atufetlü Hacı Ali Bey Efendi Hazretleri	Hüseyin Efendi	71
						86
						86
						67
Mamuratülaziz	Eğin	Hacı Hasan Ağa	Kasabada	Hacı Hasan Ağa	- (1321)	- (1321)
Mamuratülaziz	Keban	Ziya Paşa (Ziyaiye)	Keban	Sadr-ı EsbakYusu f Ziya Paşa	Ahmet Efendi	14(1318)
						14
						16
Malatya	Malatya	Emir Ahmetzade (Ahmetzade ,Osman Efendi)	Malatya	Emir Ahmetzade Osman Efendi	Osman Efendi	63
						53
						53
						30
Malatya	Malatya	İsmail Ağa (Şirelizade)	Malatya	Şirelizade İsmail Ağa	Mahmut Efendi	25
						25
						25
						20
Malatya	Malatya	Dühanizade (Halil	Malatya	Dühanizad e Halil Efendi	-Mahmut Efendi -Halil Efendi	13
						13

ZEYNEP ÖZDEM KÖSE

		Efendi)			(1321’de)	13 35
Malatya	Malatya	Aklizade	Malatya	Alkizade Mehmet Efendi	-Abdah Efendi (1317ve 1321)	41(1317) 30(1321)
Malatya	Malatya	Fahredden	Malatya	Fahredden Efendi	Mahmut Efendi	7 16 16 14
Malatya	Akçadağ	Fahredden	Hekim Hatun (Hanım Han Nahiyesi, Hekim Hanı Kasabası)	Ahali-i mahalliye	-Yusuf Efendi -Ahmet Efendi (1321)	30 27 27 25
Malatya	Hısnıman-sur	Eslemez Bey	Hısnıman-sur	Eslemez Bey	Hasan Efendi	12 15 15 23
Dersim	Çemişgezek	Hamidiye	Çemişgezek Kasabası	Taraf-ı Eşref-i Hazret-i Hilafetpen a-hîden	Tevfik Efendi (1317)	47 (1317)

Yukarıdaki bilgilere göre vilayette otuz bir tane medrese olduğu tespit edilmiştir. Bu medreseler içerisinde Harput’taki Keşşafzadeler Medresesi ile Çemişgezek’teki Hamidiye Medresesi’nin 1318/1900-1901 ve sonrası yıllarına ait hiçbir bilgi yer almamaktadır. Medreselerden dört tanesinin 1321/1903-1904 yılında kurulduğu anlaşılmaktadır. Bunların üçü Harput biri de Eğin kazasıdır. Harput’taki üç medreseden ikisinin adı ve kurucusu belli değildir. 25 talebesi olan medresenin müderrisi Said Efendi olup 17 talebeye sahip medresenin müderrisi Mehmet Efendi’dir. Harput’taki üçüncü medrese adını kurucusunun isminden almış olup Esad’dır. 12 talebesi olan bu medresenin hocası Hasan Efendi’dir. Eğin kazasının merkezinde yer alan medresenin adı da kurucusu da Hacı Hasan Ağa olup henüz hocası ve talebesi mevcut değildir. 1321/1903-1904 yılında açılan bu medrese ile Eğin kazasının medrese sayısı ikiye yükselmiştir. Eğin’in diğer medresesi Ağın Nahiyesi’nde yer alan Hacı Ali Bey Medresesi olup büyük bir kütüphanesi ile de bölge halkının talep gösterdiği bir medresedir. Vilayetteki medreseler içerisinde en fazla öğrencisi olan medrese de burasıdır. Onu Harput’taki Kâmil Paşa Medresesi takip etmektedir. Hacı Ali Bey’in başmabeyinci (serkarını) yani Osmanlı sarayındaki mabeyincilerin başı olan üst düzey bir görevli olduğu anlaşılmaktadır. Onun ismi 1321/1903-1904 tarihindeki kayıtlardan itibaren *Serkarını Hazreti Şehriyari Devletlü Hacı Ali Paşa Hazretleri* şeklinde kaydedilmiştir. Bu durum makamında ilerlediğinin göstergesidir. Bu tarihten itibaren medrese ve kütüphanesi de Hacı Ali Paşa Medresesi ve Hacı Ali Paşa Kütüphanesi şeklinde belirtilmiştir.

Eski sadrazam Yusuf Ziya Paşa’nın Keban’da kurmuş olduğu medrese Ziya Paşa ya da diğer adı ile Ziyaiye Medresesi hakkındaki ilk bilgiler de 1318/1900-1901 tarihinden itibaren mevcuttur. Muhtemelen bu tarihlerde kurulmuştur. Malatya Kazası’ndaki Aklizade Medresesi hakkındaki bilgiler de sadece 1317/1899-1900 ve 1321/1903-1904 yıllarına aittir.

Vilayetin Mamuratülaziz Sancağı’nın Harput Kazası’nda 18, Arapgir ve Eğin Kazası’nda 2’şer, Keban’da 1; Malatya Sancağı Malatya Kazası’nda 5, Akçadağ ve Hısnıman-sur’da 1’er ve Dersim Sancağı’nın Çemişgezek Kazası’nda da 1 medrese bulunmaktadır. Talebe sayısı belirtilmeyen bir medrese hariç 1317/1899-1900’de faaliyette olan yirmi beş medresenin toplam talebe sayısı 849’dur. 1321/1903-1904 yılına ait yirmi yedi

MAARİF SALNAMESİNE GÖRE MAMURATÜLAZİZ VİLAYETİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM (1898-1904)

medresenin talebe sayısı ise 810'dur. Ancak ilk bilgilerine 1321'de rastladığımız iki medresenin öğrenci sayısı belirtilmemiştir.

Tablodan da görüleceği üzere medrese kuran kişiler paşa, ağa, bey ve efendi unvanlıdır. Bunlardan Kâmil Paşa, İshak Paşa, Süleyman Paşa, Hacı Ali Paşa, Osman Paşa, Yusuf Ziya Paşa gibi devlet adamları ve Keşşafzadeler, Dühânizadeler, Aklizadeler ve Şirelizadeler gibi bölge eşrafının isimleri dikkati çekmektedir. Erkeklerin yanı sıra Harput'taki Fatma Hanım'ın da medrese banisi olması önem arz etmektedir. Akçadağ kazasındaki Fahreddin Medresesi'ni ise mahalle halkı kendi imkânlarıyla kurmuştur. Ayriyeten vilayette ibtidai, rüşdiye ve idadi düzeyinde okullar açan Sultan II. Abdülhamid de bölgeye yeni bir medrese kazandırmıştır. Dersim'in Çemişgezek Kazası'ndaki bu medresenin 1317/ 1899-1900'deki talebe sayısı 47'dir. Ancak bu tarihten başka medreseyle ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

1.4. Gayrimüslim Mektepleri

Osmanlı Devleti bildiği üzere millet sistemi adı verilen bir sistemle idare edilen çok uluslu bir devlettir. Toplum Müslim ve gayrimüslimlerden oluşmaktadır. 19. yüzyılda siyasî koşulların hazırladığı bir ortamda gayrimüslim tebaanın haklarının sınırları genişletilmiştir. Bu haklar içerisinde eğitim de önemli bir yeri teşkil etmektedir.

Gayrimüslim tebaa özellikle Tanzimat döneminde elde ettiği eğitim konusundaki birikimi II. Abdülhamid döneminde daha da geliştirmiş, kurduğu dernek ve cemiyetler ile bir yandan kendi cemaatleri arasında birlik ve beraberliği güçlendirmeye gayret ederken diğer yandan açtıkları okullarla millî kimliklerini çocukları ve gençleri üzerinden inşa etmeye çalışmışlardır.³³ Ülke içerisinde gayrimüslim toplulukların yaşadığı yerlerden birisi de Mamuratülaziz Vilayeti'dir. Bölgede yaşayan gayrimüslimlerden Ermeni ve Süryanilerin okul açtığı görülmektedir. Ermenilerin bir kısmı Katolik ve daha fazla sayıda olan diğer kısmı Protestan'dır. Protestan ve Katolik Ermenilerin açtığı okullar sayıca fazladır.

Gayrimüslim Mektepleri

Bulunduğu Liva	Bulunduğu Kaza	Mensup Olduğu Cemaat	Derecesi	Talebe Sayısı (Erkek) 1316-1321
Mamuratülaziz	Harput	Süryani	Rüşdiye	38, 43, 45, 45, 45
Mamuratülaziz	Harput	Süryani	Rüşdiye	25 kız, 25 kız, 45 e.-32 kız 45 e.-32 kız 23 kız
Mamuratülaziz	Mamuratülaziz	Ermeni	Rüşdiye	62, 53, 73, 73, 58
Mamuratülaziz	Mamuratülaziz	Ermeni	Rüşdiye	89, 123, 45, 45, 89
Mamuratülaziz	Arapgir	Ermeni	Rüşdiye	47, 34, 58, 58, 51
Mamuratü'lAziz	Arapgir	Ermeni	Rüşdiye	68, 72, 73, 73, 72
Mamuratülaziz	Arapgir	Ermeni	Rüşdiye	70, 67, 87, 87, 83
Mamuratülaziz	Arapgir	Ermeni	Rüşdiye	60, 52, 66, 66, 59
Mamuratülaziz	Arapgir	Ermeni	Rüşdiye	50, 43, 59, 59, 45
Mamuratülaziz	Arapgir	Ermeni	Rüşdiye	47, 32, 52, 53, 47,
Mamuratülaziz	Eğir	Ermeni	Rüşdiye	38, 45, 33, 33, 42
Mamuratülaziz	Eğir	Ermeni	Rüşdiye	43, 34, 49, 49, 35

³³ Vurgun, *agm*, s. 99.

ZEYNEP ÖZDEM KÖSE

Mamuratülaziz	Eğın	Ermeni	Rüşdiye	28, 32, 35, 35, 42
Mamuratülaziz	Eğın	Ermeni	Rüşdiye	36, 42, 43, 43, 56
Mamuratülaziz	Eğın	Protestan	Rüşdiye	44, 46, 38, 38, 44
Mamuratülaziz	Eğın	Protestan	Rüşdiye	38, 33, 46, 46, 38
Mamuratülaziz	Eğın	Protestan	Rüşdiye	28, 33, 25, 25, 28
Mamuratülaziz	Eğın	Protestan	Rüşdiye	33, 38, 36, 36, 33
Dersim	Çarsacak	Ermeni	Rüşdiye	48, 52, 63, 62, 48

Tablodan da görüldüğü üzere vilayette 19 adet gayrimüslim rüşdiye mektebi mevcuttur. Bunlardan on üç tanesi Ermeni, ikisi Süryani ve dördü Protestanlara aittir. Bir Ermeni mektebi Dersim sancağında olup diğerleri Mamuratülaziz sancağında toplanmıştır. Bunlardan ikisi Mamuratülaziz merkez, ikisi Harput, altısı Arapgir ve sekizi de Eğın'de bulunmaktadır. Bu bağlamda gayrimüslim mektep sayısı açısından Eğın ve Arapgir'in ön plana çıktığı görülmektedir. Harput'taki iki okul da Süryanilere aitken Eğın'deki sekiz mektebin dördünde Protestan, dördünde de Ermeni çocukları eğitim görmektedir. Arapgir'deki rüşdiyelerin hepsi Ermenilere aittir.

Bir Süryani mektebi hariç diğer okulların hepsinde erkek öğrencilere eğitim verilmektedir. Sadece Harput'taki Süryani rüşdiyesinin birinde 1316, 1317 ve 1321 yıllarında sadece kız çocukların okutulduğu, 1318 ve 1319 yıllarında ise okulda hem erkek hem kız öğrencilerin bulunduğu görülmektedir. 1317/ 1899-1900 senesinde Mamuratülaziz merkezdeki bir Ermeni rüşdiyesinin 123 öğrenci sayısı zirveyi yakaladığı anlaşılmaktadır. 1317/1899-1900 senesine bakıldığında tüm bu okullardaki toplam öğrenci sayısı 892'dir. 1321/ 1903-1904 senesine gelindiğinde bu sayı 938 olmuştur.

Bölgedeki gayrimüslim mekteplerinin tamamı 19. yüzyılda kurulmuştur. İlk kurulan okul 1230/ 1814-1815 tarihli Arapgir'deki bir Ermeni okuludur. Diğerlerinin kuruluş tarihi 1250/ 1834-1835'lerden sonraki yıllarda gerçekleşmiştir.

1894-1895 yılı istatistik verilerine göre bölgede 108 tane de ibtidai gayrimüslim mektebi vardır. 4365 erkek, 1846 kız öğrenci eğitim görmektedir. İbtidailerde eğitim veren 88 erkek ve 39 kadın hoca bulunmaktadır. Rüşdiyelerdeki (bu tarihteki sayısı 16'dır) hocalar ise sadece erkek olup sayısı 49'dur. İdadilerdeki toplam hoca sayısı 176'dır. İbtidai mekteplerinde de Katolik ve Protestan ağırlıklı Ermeni, ardından Süryani ve onun ardından çok az sayıda Rum çocukları eğitim görmektedir.³⁴

Gayrimüslimlere ait idadiler bulunmamaktadır. Bunlar merkez ve Malatya idadilerinde Müslümanlarla birlikte okumaktadırlar.

1.5. Ecnebi Mektepleri (Yabancı Okullar)

Osmanlı topraklarında yabancılar, ilk başlarda daha çok kendilerine yakın din ve mezheplere mensup gayrimüslim cemaatler üzerinden kilise kurarak ve sahip oldukları ayrıcalıklara dayanarak elçilik müştemilatında okul açmış ve bu yolla Osmanlı topraklarında kalıcı olmaya çalışmışlardır. Osmanlı ülkesindeki ilk yabancı okullar, elçilerin müracaatları üzerine padişahların bir lütfu olarak fevkalade yetki ve imtiyazlarla açılmıştır. Ancak bu okulların açılmasını cazip hale getiren ve bir lütfu olarak verilen ayrıcalıklar, zamanla bir hak olarak Osmanlı Devleti'nin karşısına çıkmıştır. 18. yüzyıla kadar Osmanlı ülkesinde açılan yabancı okullar Katolik kilisesine bağlıdır ve Protestan okulları ancak 19. yüzyılın başlarından itibaren açılmaya başlanmıştır. Tanzimat dönemiyle birlikte gayrimüslimlerle yabancılar arasında Katoliklik, Protestanlık ve Ortodoksluk gibi Hıristiyan mezheplerini yaymak isteyen Fransa, İngiltere, Almanya, Amerika ve Rusya Osmanlı ülkesinde kilise çevrelerinde yarış halinde bir okul açma kampanyası başlatmışlardır. Bu kampanyada özellikle misyonerlerin büyük etkileri olmuştur. Söz konusu dönemde misyonerlik, sadece dinî maksatlarla ortaya çıkan bir olgu değil; ekonomik ve sosyo-kültürel boyutları da bulunan bir organizasyon şeklidir. Bu aynı zamanda Avrupalı güçlerin ve Amerikalıların Osmanlı topraklarında kendilerine ekonomik ve sosyo-kültürel bir hayat alanı yaratma çabalarının da bir aracıdır.³⁵

Osmanlı Devleti'nin Mamuratülaziz Vilayeti'nde de beş yabancı okul mevcut olup bunlardan dört tanesi Amerikalılara biri Fransızlara aittir. Amerikalılar ikisi rüşdiye, ikisi idadi olan okullarını 1273/1856-57 yılında kurmuşlardır. İkişer tane olmasının bir sebebi kız ve erkek okullarının ayrı olmasından kaynaklanmaktadır. Fransızlar da on iki yıl sonra açtıkları Fur adlı rüşdiye mektebinde erkek öğrencilere eğitim vermişlerdir. Sadece

³⁴ İstatistik, s. 56.

³⁵ Tuğrul Özcan, *Merkezî ve Modern Eğitim Kapsamında Osmanlı Gayrimüslim Cemaat ve Yabancı Okulları*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2017, s. 21, 93.

**MAARİF SALNAMESİNE GÖRE MAMURATÜLAZİZ VİLAYETİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM
(1898-1904)**

1317/1899-1900 senesinde kız çocukların eğitim aldığı görülmektedir. Bu okullardan iki idadi de leylî olup rüşdiyeler neharîdir. Bölgede 1894-1895 yılı verilerine göre yedi tane de ecnebi ibtidaisi mevcuttur.³⁶

Amerika'nın Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren ilk kültür teşkilatı Board'dır. Amerika bu teşkilatı vasıtasıyla özellikle Ermeni tebaa üzerinde Protestanlığı yaymak için çalışmıştır. Açtığı okullar bu amaç için en önemli araçtır.³⁷ Bu bağlamda yukarıda bahsedildiği gibi bölgede dört Amerikan okulu kurulmuştur.

Vilayetteki Yabancı Okullar

Bulunduğu Liva	Kazası	Mensup Olduğu Millet	İsmi	Derecesi	Kurulduğu Tarih	Talebe Sayısı (1316-1321)
Mamuratülaziz	Harput	Amerika	Fırat	İdadi	1273/1856-57	48 erkek 31 erkek 40 erkek 40 erkek 65 erkek
Mamuratülaziz	Harput	Amerika	Fırat	Rüşdiye	1273/1856-57	81 erkek 67 erkek 85 erkek 85 erkek 125 erkek
Mamuratülaziz	Harput	Amerika	Fırat	İdadi	1273/1856-57	47 kız 35 kız 35 kız 35 kız 47 kız
Mamuratülaziz	Harput	Amerika	Fırat	Rüşdiye	1273/1856-57	35 kız 32 kız 60 kız 60 kız 65 kız
Mamuratülaziz	Mamuratülaziz	Fransa	Fur	Rüşdiye	1285/1868-69	49 erkek 27 kız 42 erkek 42 erkek 49 erkek

³⁶ İstatistik, s. 56.

³⁷ Amerikan misyonerlerin siyasal, sosyal, sağlık, kültür ve eğitim alanında Anadolu'da yaptıkları faaliyetleri detaylarıyla incelemek için bk. Özgür Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2015; Özgür Yıldız, *Misyonerlik ve Amerikan Board Teşkilatı*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2009.

2. Kütüphane, Matbaa Ve Gazeteler

Vilayetin eğitim, kültür ve sosyal hayatına önemli katkısı olan altı kütüphane, bir resmî matbaa ve bir de resmî gazete bulunmaktadır. Kütüphanelerin ilki 1112/ 1700-1701 senesinde Keban'da açılmıştır. Onu sırasıyla Harput'taki üç kütüphane ve Eğin'in Ağın Nahiyesi'ndeki bir kütüphane takip etmiştir. Kitap sayısı ve çeşitliliği açısından en zengin kütüphanenin Harput'un en eski kütüphanesi Çötelizade Hacı Mehmet Ağa Kütüphanesi olduğu görülmektedir. Kütüphaneleri kuranlar paşa, bey ve ağa unvanlı varlıklı ve önemli kişilerdir. Varlıkları kadar bilgi ve kültür seviyelerinin de yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin vilayetin ilk kütüphanesi olan Keban'daki kütüphane eski Sadrazam Yusuf Ziya Paşa tarafından kurulmuştur.

Kütüphaneler

Bulunduğu Liva	Bulunduğu Kaza	Bulunduğu Yer	İsmi	Kurucusu	Kurulduğu Tarih	Kitap Sayısı
Mamuratülaziz	Harput	Harput	Kurşuni ³⁸	Çötelizade Hacı Mehmet Ağa ³⁹	1210/ 1795-96	1000
Mamuratülaziz	Harput	Harput	Kâmil Paşa	Mısırlı Kâmil Paşa	1285/ 1868-69	500
Mamuratülaziz	Harput	Harput	İbrahim Paşa	Hacı İbrahim Paşa	1249/ 1833-34	300
Mamuratülaziz	Keban	Kasaba	Sadr-ı esbak (eski sadrazam) Yusuf Ziya Paşa	Yusuf Ziya Paşa	1112/ 1700-1701	83
Mamuratülaziz	Arapgir	Kasaba	Osman Paşa ⁴⁰	Osman Paşa	-	288
Mamuratülaziz	Eğın	Ağın Nahiyesi	Hacı Ali Bey	Serkarîni Hazreti Şehriyarî Atûfetlü Hacı Ali Bey Efendi Hazretleri	1306/ 1888-89	185

İncelenen dönemde bu beş kütüphanede toplam 2356 adet kitap mevcuttur. 1894-1895 yılına ait bir kayda göre⁴¹ bu kütüphanelerdeki kitap adedi 2315'tir. 1898'e kadar dört yıllık süre zarfında kütüphanelere 41 adet yeni kitap gelmiştir. Yine 1894-1895 verilerine göre bu kitaplardan 894'ü el yazması olup 1421'i matbu eserdir.

Tanzimat'ın ilanından sonra mahalli idarelerde yapılan büyük değişikliklerde göze çarpan önemli kültürel gelişmelerden biri de her vilayet merkezinde bir matbaanın açılması olmuştur. Bu matbaalarda öncelikle kırtasiye işlerine ağırlık verilmiş bunun yanı sıra salnameler, takvimler, edebî, dinî ve bilimsel eserler de basılmıştır. Yine bu matbaalar vasıtasıyla birçok yerde vilayet gazeteleri çıkarılmıştır. İşte bu gelişmeler

³⁸ Bütün ciltlerde Kurşuni'nin kuruluş tarihi 1210 olarak verilmişken sadece son ciltte 1220 olarak kayıt düşülmüştür. Çoğunluğun doğru olacağı ve kâtibin son ciltte hata yapabildiği olma olasılığı dikkate alınarak tabloda da 1210 tarihi verilmiştir.

³⁹ Çötelizade Hacı Mehmet Ağa ile ilgili bir araştırma için bkz. Kürşat Çelik, "Harputlu Bir Âyan: Çötelizâde Hacı Mehmet Efendi", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 14, 2020, s. 95-110.

⁴⁰ 3. ve 4. ciltte Arapgir'deki Osman Paşa Kütüphanesi'nin kuruluş tarihi 1112/ 1700-1701 olarak belirtilmişken, 1. 2. cilt ile son ciltte o kısım boş bırakılmıştır. En son ciltte ve çoğunlukta kuruluş tarihi boş bırakıldığı için tabloda da o şekilde belirtmek uygun görülmüştür.

⁴¹ *İstatistik*, s. 58.

MAARİF SALNAMESİNE GÖRE MAMURATÜLAZİZ VİLAYETİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM (1898-1904)

sonucunda Mamuratülaziz Vilayeti'nde de bir matbaa kurulmuş ve nihayetinde bir de resmî vilayet gazetesi yayın hayatına başlamıştır.⁴²

Resmî Vilayet Matbaası 1296/1878-79 yılında Hükümet Konağı içinde kurulmuştur. Salnamede matbaanın baskı çeşidinin taş ve hurufat olduğu bilgisine resim basılmadığı da eklenmiştir.

Vilayet Matbaası

Bulunduğu Liva	Bulunduğu Kaza	Bulunduğu Yer	İsmi	Sahibi	Çeşidi	Hangi Lisanlarda Eserler Bastığı	Kuruluş Tarihi
Mamuratülaziz	Mamuratülaziz	Hükümet Konağı'nda	Vilayet Matbaası	Resmî	Taş ve hurufat	Türkçe	1296/ 1878-79

Vilayette çıkan tek gazete Mamuratülaziz isimli resmî gazetedir. Mamuratülaziz Gazetesi 7 Ekim 1883 tarihinde haftalık olarak yayınlanmaya başlamıştır. Bu gazetenin ilk sayısındaki önsözde gazetenin çıkma amacının kasaba ve köylerde oturanların fikrî gelişmelerinin sağlanması olduğu belirtilmiştir. Bu konuda, "...köy ve kasabalarda oturanların fikrî gelişmesinin sağlanması ve her türlü medeni gelişmenin duyurulmasının gündüne artan bir ihtiyaç ve rağbet olduğu bilinen bir gerçektir. Bu ihtiyacın bu bölgede giderilmesi için Padişahımız Sultan Abdülhamid Han Hazretlerinin irade ve inayetleriyle, Mamuratülaziz Gazetesi'nin neşredilmesi Dahiliye Nezareti tarafından da uygun görülmüştür. Besmele ile başladığımız bu eserin yayınlanmasında emeği geçen herkese şükranlarımızı bildiririz" denmektedir. Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi gazetenin çıkarılış amacı bölge halkının fikrî gelişmesinin sağlanmasının yanında, her türlü medeni gelişmenin bölgeye duyurulmasını sağlamaktır.⁴³ Dönemin diğer vilayet gazeteleri gibi hükümetin yayın organı durumunda olan gazetenin yayınlanmaya başlamasının bir diğer önemli sebebinin çeşitli konulardaki hükümet politikalarını halka iletme, halkla devlet arasından bir köprü vazifesi kurmak olduğu da söylenebilir.⁴⁴

Bu gazete belli dönemlerde yayın hayatına ara verse de elli yılı aşkın bir süre, 1934 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. 1928'e kadar Mamuratülaziz ismiyle, 1929'dan 1934'e kadar da Elaziz adıyla varlığını sürdürmüştür.⁴⁵ Teknik yapısı, fiziksel özellikleri, yönetimi, finansmanı ve içeriği gibi temel özellikleri ile Anadolu'da yayınlanan ilk gazetelerden birini teşkil etmesi, kesintili bir şekilde de olsa elli yılı geçen bir yayın hayatı sürdürerek Elazığ vilayetinin sosyal ve kültürel hayatında derin izler bırakması, yayımlandığı dönem itibarıyla etkili bir iletişimin kaynağı olması açısından vilayet basın hayatında öncü görevini üstlenmiştir.⁴⁶

Mamuratülaziz Gazetesi

İsmi	Sahibi	Dili
Mamuratülaziz	Resmî	Türkçe

SONUÇ

Mamuratülaziz, Malatya ve Dersim sancaklarından oluşan Mamuratülaziz Vilayeti'nde 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında klasik eğitim kurumlarından medreseler ile modern eğitim kurumları olan ibtidai, rüşdiye ve idadiler bulunmaktadır. Sultan II. Abdülhamid döneminde 341 ibtidai mektep açılmıştır. Vilayette 19 rüşdiye mevcuttur. Bu rüşdiyelerden altısı Sultan Abdülaziz zamanında kurulmuştur. II. Abdülhamid döneminde açılan rüşdiyeler içerisinde bir kız rüşdiyesi ile askerî rüşdiyenin varlığı oldukça önemlidir. İstanbul dışında vilayetlerde toplam yirmi askerî rüşdiye olduğu bilindiğine göre bu vilayetlerden birinin Mamuratülaziz olması vilayetin önemini ortaya koymaktadır. Öğrenci sayısı bakımından yoğunluk askerî rüşdiyeden sonra Malatya Rüşdiyesi'nde görülmektedir. Nitekim daha sonra Malatya Rüşdiyesi'nin Malatya İdadisi'ne dönüştüğü anlaşılmaktadır. Merkezdeki kız rüşdiyesine de ilginin yoğun olduğu sürekli artan öğrenci sayısından tespit

⁴² Yavuz Haykır, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vilâyet Basımına Bir Örnek: Ma'mûratü'l-Aziz Vilayet Gazetesi (1883-1934)", *SOBİDER, Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16, 2017, s. 167.

⁴³ Ali Devrim, *Ma'mûratü'l-Aziz Vilâyet Gazetesi (1883-1886)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1988, s. 1-4.

⁴⁴ Haykır, *agm*, s. 170-171.

⁴⁵ Ahmet Karataş, "Ma'mûretü'l-aziz Gazetesi'nde Yayımlanan Şiirler (Osmanlı Dönemi/Millî Kütüphane Koleksiyonu)", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 25, İstanbul 2020, s. 516.

⁴⁶ Haykır, *agm*, s. 167, 185.

edilebilmektedir. Bu rüşdiyenin öğretmen eksiğinin hiç yaşanmamış olması da önemlidir. Vilayetin ilk idadisi 1303/ 1885-86 yılında açılmış olan Mamuratülazizi Mekteb-i İdadisi'dir.

Klasik eğitim kurumu olan medreselere de ilginin yoğun olduğu 31 medresenin varlığının tespit edilmesinden ortaya çıkmaktadır. Bu medreseleri kuran kişiler içerisinde efendi, ağa unvanlı bölgenin ileri gelenleri dışında paşa unvanına sahip devlet adamlarının sayısının çokluğu da dikkat çekicidir. Eski sadrazamlardan Yusuf Ziya Paşa, Mısırlı Kâmil Paşa, İbrahim Paşa, Başmabeyinci Hacı Ali Paşa, Gümrükcü Osman Paşa bu isimler arasında yer alır. Özellikle Eğin'deki Hacı Ali Paşa Medresesi'nin öğrenci sayısı, bölge halkının talebi açısından ön plana çıkan bir medrese olduğunu göstermektedir. Onu Harput'taki Kamil Paşa Medresesi takip etmiştir. Harput'taki Fatma Hanım'ın kurduğu medrese ise bir kadın vakfına örnek teşkil etmektedir. Yukarıda adı geçen kişiler aynı zamanda kurmuş oldukları kütüphanelerle de bölgenin eğitim ve kültür hayatına büyük katkıda bulunmuşlardır. Altı adet kütüphanenin kazalara yayılmış olması önemlidir. Kütüphaneler Harput, Keban, Arapgir ve Eğin'dedir. Bu kütüphaneler el yazması ve matbu eserler olmak üzere iki bin üç yüz elli altı kitap barındırmaktadır.

Vilayette gayrimüslim nüfus olarak Ermeniler ağırlıktadır. Onları Süryaniler ve çok az sayıda Rumlar takip eder. Dolayısıyla vilayetin çeşitli kazalarında gayrimüslimlere ait 19 adet rüşdiye bulunmaktadır. Gayrimüslim tebaanın çocukları idadilerde Müslüman çocuklarla birlikte eğitim almışlardır. Bunların haricinde dördü Amerikan ve biri Fransız olmak üzere idadi ve rüşdiye derecesinde toplam beş tane de yabancı okul mevcuttur. Vilayette bir matbaa ve bir de gazete yer almaktadır.1883 tarihinden itibaren elli yılı aşkın bir süre yayın hayatına devam eden Mamuratülaziz Gazetesi vilayetin sosyal ve kültürel hayatında derin izler bırakmıştır.

Sonuç olarak Mamuratülaziz Vilayeti'nin Tanzimat döneminde bölgede kurulan rüşdiyelerden sonra, II. Abdülhamid döneminde eğitimde yaşanan tüm gelişmelerden doğrudan etkilendiği anlaşılmaktadır. Klasik eğitim kurumlarına ek olarak modern eğitim kurumlarının vilayetin bütün kazalarında açılması için çaba harcandığı net olarak görülmektedir. Bu çalışma eğitim tarihi araştırmaları için, dönemin eğitim politikaları ve gelişmelerinin anlaşılması açısından Maarif Salnamelerinin ne kadar önemli olduğunu da ortaya koymaktadır.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
<i>Etik Kurul Kararı:</i>	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
<i>Katılımcı Rızası:</i>	<i>Katılımcı yoktur.</i>
<i>Mali Destek:</i>	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
<i>Çıkar Çatışması:</i>	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
<i>Telif Hakları:</i>	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
<i>Ethics Committee Approval:</i>	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
<i>Informed Consent:</i>	<i>No participants.</i>
<i>Financial Support:</i>	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
<i>Conflict of Interest:</i>	<i>No conflict of interest.</i>
<i>Copyrights:</i>	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

KAYNAKÇA

1. Salnâmeler

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1316.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1317.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1318.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1319.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Asır Matbaası, İstanbul 1321.

MAARİF SALNAMESİNE GÖRE MAMURATÜLAZİZ VİLAYETİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM (1898-1904)

2. İstatistikler

Maarif-i Umumi İdaresinde Bulunan Mekatib-i İbtidaiye, Rüştîye, İdadiyye, Aliye ile Mekatib-i Hususiye Ve Eccnebiyyenin Ve Dersaadet'te Tahriri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütüphanelerin İstatistiği, Matbaa-i Osmaniye, 1310-1311, İstanbul.

3. Araştırma ve İnceleme Eserler

AKSİN, Ahmet, *19. Yüzyılda Harput*, Ceren Ofset ve Matbaacılık, Elazığ 1999.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Yay., Ankara 2007.

AŞÇI, Kadir, *Hacı İzzet Paşa (1800-1893) Şeyh'ül Vüzera, Tanzimat Devrinin Nevi Şahsına Münhasır Bir Valisi (Elazığ-Erzincan-Erzurum-Sivas-Edirne)*, Kutup Yıldızı Yay., İstanbul 2019.

ÇELİK, Kürşat, "Harputlu Bir Âyan: Çötelizâde Hacı Mehmet Efendi", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 14, 2020, s. 95-110.

DEVİRİM, Ali, *Ma'mûratü'l-Azîz Vilâyet Gazetesi (1883-1886)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1988.

GÖKMEN, Ertan, "Aydın Vilayeti İdâdî Mektepleri", *Osmanlı Tarih Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. 23, S. 23, Ankara 2008, ss. 101-128.

HALAÇOĞLU, Ahmet, "Elazığ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1994, ss. 551-552.

HAYKIR, Yavuz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vilâyet Basınına Bir Örnek:Ma'mûratü'l-Azîz Vilâyet Gazetesi (1883-1934)", *Sobider, Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16, 2017, ss. 165-198.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Medrese (Osmanlı Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, ss. 327-333.

KARATAŞ, Ahmet, "Ma'mûretü'l-azîz Gazetesi'nde Yayımlanan Şiirler (Osmanlı Dönemi/Millî Kütüphane Koleksiyonu)", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 25, İstanbul 2020, ss. 515-574.

KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991.

ÖZCAN, Tuğrul, *Merkezî ve Modern Eğitim Kapsamında Osmanlı Gayrimüslim Cemaat ve Yabancı Okulları*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2017.

ÖZDEM KÖSE, Zeynep-KÖSE, Osman, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Ortaöğretim Kurumlarından Muğla İdadisi", *Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi*, C. I, İstanbul 2022, Bilnet Yay., ss. 368. s. 367-382.

ÖZTÜRK, Cemil, "İdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul 2000, ss. 464-466.

ÖZTÜRK, Cemil, "Rüşdiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul 2008, ss. 300-303.

SERTEL, Savaş, "1927 Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Elazığ Nüfusu", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 25, S. 1, Elazığ, 2015, ss. 303-316.

ÜNAL, Uğur, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askerî Mektepleri", *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yay., C. 73, S. 267, Ankara 2009, ss. 581-604.

VURGUN, Ahmet, "Maarif Salnamelerine Göre Menteşe Sancağında Eğitim-Öğretim (1898-1904)", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 33, S. 1, 2020, ss. 87-107.

YILDIRIM, Mehmet Ali, "II. Abdülhamid Devri Taşra İdâdîlerinde Mesleki Eğitim Denemesi", *History Studies*, C. 6, S. 5, 2014, ss. 249-268.

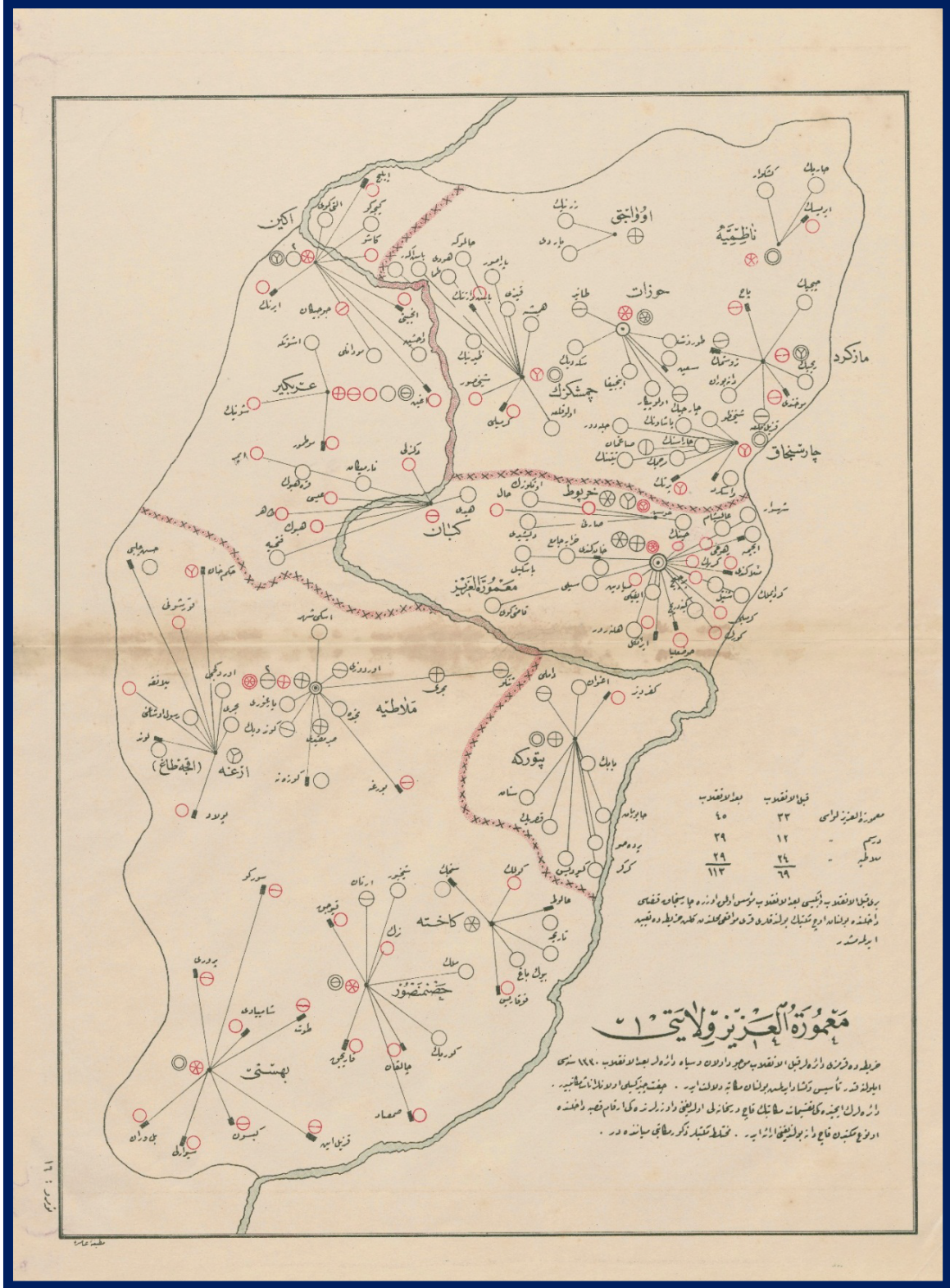
YILDIZ, Özgür, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2015.

YILDIZ, Özgür, *Misyonerlik ve Amerikan Board Teşkilatı*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2009.

4. İnternet Siteleri

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/97236> (Harita, 27.10.2022).

EK:

Matbaa-i Âmire tarafından basılmış olan bu harita 1914 yılında Mamuratülaziz Vilayeti'nde yer alan okullarla ilgili genel bir bilgi içermektedir. Bu araştırma açısından vilayette bahsi geçen sancak ve kazaların bulunduğu yeri göstermesi bakımından önemlidir.

**MAARİF SALNAMESİNE GÖRE MAMURATÜLAZİZ VİLAYETİ'NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM
(1898-1904)**